

JOGALANY VAGY JOGTÁRGY, AVAGY MENNYIRE SZERSZÁM A RABSZOLGA?

A római rabszolgák személyállapotáról.

LEZÁRÁS DÁTUMA: 2022. ÁPRILIS 27.

Tartalomjegyzék

<i>Bevezetés.....</i>	<i>3</i>
I. Alapvetések.....	4
1. <i>Források és nyelv.....</i>	<i>4</i>
2. <i>Személyi jog</i>	<i>6</i>
A. <i>Jogképesség</i>	<i>6</i>
B. <i>Statusok</i>	<i>7</i>
C. <i>A szabad római polgár jogai és kötelezettségei</i>	<i>9</i>
D. <i>A római polgárjog megszerzése és elvesztése</i>	<i>10</i>
E. <i>Félszabadok.....</i>	<i>11</i>
F. <i>Cselekvőképesség</i>	<i>12</i>
II. A római rabszolga	14
1. <i>Rabszolgaság története</i>	<i>14</i>
2. <i>Rabszolgák helyzete</i>	<i>16</i>
A. <i>Rabszolgák tényleges helyzete</i>	<i>16</i>
B. <i>Rabszolgák jogi helyzete</i>	<i>20</i>
C. <i>Rabszolgákra vonatkozó "jogszabályok"</i>	<i>21</i>
3. <i>Rabszolgaság keletkezése.....</i>	<i>23</i>
4. <i>Rabszolgaság megszűnése</i>	<i>25</i>
5. <i>Felszabadítottak</i>	<i>27</i>
III. Rabszolgák személyállapota.....	29
1. <i>A személyállapot ellentmondása.....</i>	<i>29</i>
2. <i>A ius commercii és a peculium kérdésköre.....</i>	<i>30</i>
3. <i>A contubernium kérdésköre</i>	<i>32</i>
4. <i>A rabszolga fogalma</i>	<i>33</i>
5. <i>Modern kori rabszolgaság</i>	<i>36</i>
Összegzés	38

Bevezetés

Mindenekelőtt ajánlanám ezt az írást minden történelem kedvelőnek, mindenkinek, aki érdeklődik a régmúlt eseményei iránt, valamint a modern tendenciákkal ellentétben vallja, hogy a lexikális tudás érték és ennek fényében minél nagyobb szintű műveltségre kíván szert tenni. Teljesítse be célját a történelem azáltal, hogy példát állít az utókornak, milyen utat kövessen, tanulva elődjeink hibáiból törekedjünk a magunk és embertársaink javát szolgálni.

Dolgozatomban szeretnék átfogó képet nyújtani az igencsak hosszú történetű és nagy múltú római jog egy kisebb szeletének, a személyi jognak működéséről és sajátos rendszeréről. Reflektorfénybe állítva a mai társadalmi és jogi viszonyok között azt az értelmezhetetlen állapotot, amiben Róma kezdeti korszakától, virágzásán át, egészen a hanyatlásáig emberek milliói éltek, vagyis a rabszolgaság intézményét. Többek között vizsgálom, milyen szerepet játszottak a rabszolgák Róma sajátos történelmének és fejlődésének mentében, valamint hogyan vált a gazdaság motorjává a rabszolga, majd okozott ez gazdasági megcsömörlést és válságot a birodalom életében. Továbbá milyen módon foglaltak helyett a társadalom életében, mint jogalanyok, amennyiben lehet őket annak nevezni, és hogyan változott helyzetük, magával a változó társadalommal együtt Róma hosszú történelme alatt.

Ezekon a nagy volumenű és hangzatos témákon túl, azonban nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy az akkori felfogáshoz képest a rabszolgák ugyanúgy emberek voltak és nem tárgyak. Így fontosnak tartom az olyan kérdések górcső alá vételét is, mint például a rabszolgák mindennapi élete, ami azonban korántsem volt olyan egységes és minden esetben embertelen, mint az a mai köztudatban olyan gyakran kiemelt és megbélyegzendőnek kikiáltott. Ebből kiindulva szeretnék több tévhitet is megcáfolni, illetve kiegészíteni, amihez elengedhetetlen látni, hogy mennyire nem beszélhetünk róluk, mint homogén csoportról, különösen differenciált élethelyzetükre és a különböző történelmi korokban való elhelyezkedésükre tekintettel.

I. Alapvetések

1. Források és a nyelv

Érdemesnek tartom először pár szót ejteni a dolgozat írása során használt forrásokról, mivel a nagy időbeli távolság, illetve a források nyelvi nehézségei, mind gondolok a latin nyelv sajátosságaira, mind a napjainkra való eltűnésére a hétköznapi életből, jelentősen megnehezítik a források használatát. Ennek ellenére a jogi szaknyelvben továbbra is betöltött fontos szerepe és az évszázadok alatt kialakult tendencia, hogy a népek a saját nemzeti nyelveikben hoznak létre ennek megfelelő jogi nyelvezetet, lehetővé teszi a téma magyar nyelven való gondos körüljárását.

„Tulajdonképpen értelemben a római jog az ókori Rómában hatályban volt jogszabályok összességét jelenti, közelebbről azt a hatalmas joganyagot, amely a XII táblás törvénytől a római jog törvénykönyvekbe foglalásáig, kodifikálásáig terjedő évezred folyamán létrejött”.¹ Azonban a dolgozat szempontjából ez a hatalmas terjedelmű joganyag nem mind releváns, ugyanis sokkal inkább a szűkebb értelemben vett római jog, a római magánjog kínál táptalajt az összefüggések megértéséhez ebben a témában, mivel ez alatt „azt a joganyagot értjük, amely alapvetően a magánszemélyek egymás közötti személyi és vagyoni viszonyait szabályozza.”² Vagyis a *ius privatum* viszonyai lesznek számunkra fontosak. Tehát egyik fő forrásként magát a római jogot lehet megjelölni, mint tudományterületet, és azon belül egy mondhatni kis szeletét a személyi jogot, de ez nem azt jelenti, hogy a téma megértéséhez nem szükséges a jogi és történelmi háttér ismerete.

„A római jog legrégebbi összefoglalása a Kr. e. V század derekáról származó XII táblás törvény sajnos csak töredékes formában maradt ránk, gyakorlatilag sértetlenül, a maguk egészében birtokoljuk azonban a római jog úgyszólván teljes anyagát felölelő *iustianusi* törvénykönyveket, amelyek a bizánci birodalomban, a Kr. u. VI. században keletkeztek.”³ Tehát a rómaiak által használt joganyag szerencsés módon fennmaradt, sőt a középkor folyamán sem veszett el, és művelése továbbélése folyamán ráépült, mondhatni egybeépült az eredeti, antik joganyaggal.⁴ Ami a mai modern európai jogrendek alapjait alkotja és gyakran nem is gondolnánk, hogy ezzel a mai napig érezteti az életünkre gyakorolt rendkívüli hatását.

Azonban nem minden téren ilyen egyszerű a helyzet, mivel az archaikus Rómával kapcsolatos

¹ Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. OFI. 2016. 4 o.

² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 5 o.

³ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 4 o.

⁴ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

feljegyzések és adatok ennél jóval szerényebbek, sőt „kevés megbízható forrás és bizonyíték létezik a római történelem kezdeti szakaszaira vonatkozóan, hiszen maguk a rómaiak is csak a Kr. e. III század végén kezdték meg a történetírást és még nekik is viszonylag kevés forrás állt rendelkezésükre”.⁵ Azonban a korabeli írok és költők alkotásai és feljegyzései nyomán rengeteget megtudhatunk az ókori Róma történelméről, társadalmi viszonyairól, általános mindennapjairól, ami megintcsak nagy segítséget nyújthat az utókornak megérteni az akkori emberek szokásait, gondolkodását, hétköznapi életét. Szerencsére sok római polgár tartotta fontosnak papírra vetni és ezzel megörökíteni Róma történetét, jó példa lehet erre *Livius* műve⁶, de nem csak az ilyen nagy terjedelmű átfogó írásokra kell gondolni, sokan a saját koruk eseményeit foglalták írásba, csak hogy párat említsünk közülük *Varro*, *Tacitus*, *Cicero* vagy éppen *Seneca*. Azonban megjegyzendő, hogy az előbb említett személyek, legtöbbször nem egy pártatlan tudományos művet hoztak létre, hanem a saját nézeteiket, véleményüket foglalták bele írásaikba.

Valamint a már említett hatalmas időbeli különbség miatt a tárgyi bizonyítékok már, nagyrészt a történelem homályába vesztek, esetleg már csak egyes maradványaiból tudnak, következtetni a régészek.⁷ Az ókorban inkább becslésekre, bizonytalan statisztikai értékű forrásokra vagyunk utalva, semmint pontos adatokra, ami megnehezíti a valós körülmények rekonstruálását.⁸ Csak, hogy egy szemléletes példát hozzak tárgyi forrást ebből a korból, egy meglepő, mindennapi felfogásunknak különös tárgyi bizonyíték siethet segítségünkre, még pedig az elhunytaknak emléket állító sírkövek. Ezek a római kori síremlékek remek demográfiai adatokat szolgáltatnak a régészek és a téma más kutatói számára és a mai ember számára érdekesen ható, sírkőre véssett a sírban nyugvó emberről emléket állító és életéről rövid összegzést adó sírfeliratok segítenek a kor viszonyainak megértésében. A dolgozatban vizsgálandó téma szempontjából ezek a források rendkívül hasznosnak bizonyulnak, mivel sok rabszolga esetében, akik rabszolgai helyzetük ellenére, mondhatni nagy karriert futottak be, valamint ezzel együtt nagy vagyonokra tettek szert, és haláluk idején már felszabadítottak voltak, legtöbb esetben életüknek emléket állítva ilyen díszes síremlékeket emeltek, amik nagy számban maradtak ránk, az utókorra, ezzel kiváló forrásokat szolgáltatva.⁹

⁵ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Alexandra Kiadó, 2004. 20 o.

⁶ Titus Livius: A Római nép története a város alapításától.

⁷ Adrian Goldsworthy: i.m. 8 o.

⁸ Takács Levente – Gacsál Dóra- A római rabszolgaság. Korall 63. 2016. 56 o.

⁹ Takács Levente – Gacsál Dóra: u.o.

2. Személyi jog

Minden jogrendszer sajátja, hogy saját keretei között értelmezhető, megértéséhez ismernünk kell az adott kornak, népnek, eszméknek, vallásoknak összességét. A római jog, mind időben, mind távolságban messze helyezkedik el tőlünk, mégis rengeteg közös vonása, intézménye, alapelve van a mai magyar jogrendszerrel. A személyi jog azonban sok helyen hatalmas eltéréseket mutat, áthidalhatatlan szakadékok, vagy éppen alapjogokat kizáró jogi intézmények jellemzik. Így a következő példák esetében is, mint majd látni fogjuk, magyarázatra szorulnak egyes jogi fogalmak a római jog szemszögéből is.

A. Jogképesség

Első ilyen fogalom a jogképesség, ahol máris szembetűnő különbségek mutatkoznak a jogrendszerek között. A római jog értelmében „jogalynak kell tekinteni minden embert, azaz természetes személyt, aki beszámítási képességgel rendelkezik, azaz jogi hatások kiváltására irányuló normális akaratelhatározásra, illetve annak érthető kinyilvánítására képes.”¹⁰ Azt a képességet, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet modern kifejezéssel jogképességnek, őt magát pedig jogképesnek nevezzük”,¹¹ ami egy nagyon fontos elhatárolási pont lehet, olyan szempontból, hogy az embert embernek vagy csupán csak tárgynak tekinti a jog. „A római jogban a *persona* vagy *caput* kifejezés jelölte azt az embert, aki jogok és kötelezettségek alanya lehet, tehát jogalany, azaz személy”.¹²

Minden embert épp jogalanyiságából kifolyólag szabadnak és egyenlőnek kell tekinteni, hiszen csak így valósulhat meg az alanyok önálló akaratelhatározása. A természetjogi gondolkodás alaptételként vallotta, hogy minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, hiszen valamennyi személy jogalany.¹³ Így klasszikus római jogászok, többek között *Ulpianus* is. Ez a nézet még csak filozófiai-morális alapon volt elterjedt az ókorban.¹⁴ Felmerülhet a kérdés, hogyha minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, akkor miért létezhet rabszolgaság és miért elfogadott az egész társadalom számára a rabszolgaság intézménye? Erre a meglepő válasz, hogy a római társadalom szerkezetéből és gondolkodásából következően nem minden ember volt személynek tekinthető.¹⁵ A rómaiak szemében az egyén társadalmi helyzetét elsődlegesen a jog határozta meg, a római jogrend az egyéneket csak valamely közösség

¹⁰Besenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, 2003. 203 o.

¹¹Földi András és Hamza Gábor: i.m.203 o.

¹²Földi András és Hamza Gábor: u.o.

¹³Besenyő András: i.m. 203 o.

¹⁴Besenyő András: i.m. 204 o.

¹⁵Besenyő András: u.o.

tagjaként ismerte el.¹⁶ Ezekhez a közösségekhez tartozás, vagy az azokból való kizártság határozta meg az egyének társadalmi helyzetét, az adott közösségben milyen mértékben részesül a jogokból, vagy éppen milyen mértékben alanya a kötelezettségeknek.¹⁷ A legfontosabb ilyen közössége az embereknek a "szabadság" közössége, az abból való kizártság pedig a rabszolgaság, akinek tagjait nem tekintik személyeknek. *Ius civile* szerint természetes személy csak akkor tekinthető jogalanynak, csak akkor rendelkezik jogképességgel, ha szabad állapotú.¹⁸ A római jog egyes embereket jogképtelennek minősített, míg másoknak biztosította a politikai és magánjogok összességét, a teljes jogképességet. Ezen kívül még létezett egy köztes kategória a korlátozottan jogképes személyek, ilyenek voltak például a latinjogúak, illetve a peregrinusok,¹⁹ de ez a két kategória nem játszik fontos szerepet a téma szempontjából, így ezek ismertetését most mellőzném.

Róma lakosságát tehát alapvetően két csoportra lehetett osztani az alapján, hogy megilletetik-e őket jogok vagy sem. Személyek csak szabadok lehettek,²⁰ a rabszolgák viszont nem minősültek jogalanynak, pusztán dolognak, uruk tulajdonosi hatalma alatt álltak, aki korlátlan hatalmat gyakorolhatott fölöttük, de ennek részletes ismertetése későbbre marad. Így adhat röviden választ a fentebb feltett kérdésre, *Ulpianus* amikor nyíltan kimondja, hogy a rabszolgák mind jogképtelenek, senkik (*servi pro nullis habentur*).²¹

B. Statusok

A személyállapotok jelentősége a római jogban igencsak egyedi és összetett jogintézmény. Három egymásra épülő személyi állapot együttes megléte szükséges a teljes jogképesség állapotához.²² Az első a már fentebb tárgyalt szabadság állapota, vagyis *status libertatis*, ami alapvetően határozza meg a jogképességet pontosabban annak létét vagy nem létét. A *status civitatis* pedig mondhatni pontosítja a jogképesség tartalmát, hogy teljes, vagy csak korlátozott jogképességgel rendelkezik az adott személy.²³ Az ókor sajátos politikai intézményei, a városállamok polgárainak közösségei általánosan, a szabadok között is csak a hozzájuk tartozókat tekintették teljes jogú jogalanyoknak, ezáltal politikai jogokkal felruházottaknak. Ennek megfelelően a rómaiak is meghúztak egy határvonalat önmaguk, és az

¹⁶ Szabó Béla: *Civis Romanus. A római társadalom jogi kategóriái. Rubicon*

¹⁷ Szabó Béla: *Civis Romanus. i.m.*

¹⁸ Besenyő András: *i.m.* 204 o.

¹⁹ Földi András és Hamza Gábor: *i.m.* 204 o.

²⁰ Földi András és Hamza Gábor: *u.o.*

²¹ Besenyő András: *Római magánjog. 204 o.*

²² Földi András és Hamza Gábor: *i.m.* 205 o.

²³ Földi András és Hamza Gábor: *i.m.* 206 o.

összes többi néphez tartozók között, ezáltal a római állam a saját polgárainak életviszonyait szabályozta köz- és magánjogi viszonyok szempontjából.²⁴

Ezzel létrehozva a római polgárok számára fenntartott, és csak az ő esetükben alkalmazott jogot a *ius Quiritium*-ot, vagy későbbi nevén a *ius civile*-t, saját határvonalukat a többi néptől.²⁵

A *ius civile* szerint tehát a jogalanyiség elismerésének előfeltétele a polgárjog is,²⁶ ezt nevezzük a második személyállapotnak a *status civitatis*-nak, ami a szabadokat tovább kategorizálja Róma esetében római polgárok (*cives Romani*), latinjogúak (*Latini*), valamint a római birodalmi jog szempontjából jogképeséggel nem rendelkező szabadok (*peregrini*) szerint, akik külföldiek voltak vagy a római birodalom területén élő alattvalók.²⁷

De önmagában még a polgárjog sem biztosította a teljes jogképességet. A megfelelő életkorban lévő római polgár szavazhatott a népgyűlésen, szolgálhatott a hadseregben, tölthetett be különböző állami tisztségeket, saját vagyonnal csak akkor rendelkezhetett, ha nem állt valamilyen magánjogi hatalom alatt. A teljes jogképeség elismerése a *ius civile* szerint tehát függött a római polgár családi állapotától is, ami pedig a harmadik személyállapot a családi állapot (*status familiae*) jelentette. Abban az esetben ugyanis, ha a magánjogi hatalom alatt áll és ennek folytán nem rendelkezik saját vagyonnal, minden vagyoni jogi szerző aktusa a hatalmat gyakorló javára nyer beszámítást.²⁸

Ennek a sajátos jogi beszámításnak az indokát és társadalmi alapját pedig abban látták, hogy a hatalom alatti a szerző aktus végrehajtása során nem független, önálló egyedként jár el, hanem annak a közösségnek a szerveként, amelyhez tartozik, ez a közösség a patriarchális család, a família.²⁹ A *familia* tagjait döntően a gazdasági érdekek kötik össze a vérségi kötelék helyett.³⁰ Az ókori népek közül talán a rómaiaknál beszélhetünk leginkább az egyes családok autonóm hatalmi és jogközösségi szerepéről, a családfő (*pater familias*) ezen autonóm közösség egyeduralkodója volt.³¹ A család tagjai teljes mértékben alárendeltek voltak a családfőnek, aki a családon belül a legmagasabb *status*-t birtokolta, ennek értelmében egyedül ő rendelkezett a jogok összességével, a hatalma alá tartozó családtagok a jogélet bizonyos, elsősorban vagyoni-

²⁴ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

²⁵ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

²⁶ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 205 o.

²⁸ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁹ Besenyő András: i.m. 205 o.

³⁰ Besenyő András: u.o.

³¹ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

gazdasági területein, éppen a családfőnek való alávetettségük miatt, csak korlátozott lehetőségekkel bírtak.³²

C. A szabad római polgár jogai és kötelezettségei

Rómában a polgári állapot, ami feltételezte a szabadság állapotát is, egyszerre jelentett közjogi és magánjogi kategóriát is, mivel a római jog egyfelől a római polgárok joga volt és mivel az államot sokáig a polgárok közösségének tekintették ezért „állampolgárnak”, államalkotó tényezőnek tekintették bizonyos értelemben a őket.³³ Másik szempontból a *civitas Romana* azonban, mint magánjogi kategóriaként értelmezhető ami, a jogképességgel azonos jelentéstartamot hordoz magában.³⁴

A római polgárjog tartalmát a polgárokat megillető jogok és kötelezettségek halmaza adja, amelyek lehettek közjogi és magánjogi jellegűek. Legfontosabb közjogi jogosultságok közé tartoztak a már fent említett szavazati jog (*ius suffragii*), a köztársasági tisztségek viselésének joga (*ius honorum*) és a Róma történelme szempontjából igencsak fontos *ius militiae*, ami feljogosította a római polgárt, hogy a hadseregben katona legyen³⁵.

Az egyik legősibb közjogi jellegű szabadságjognak tekinthető a *ius provocationis*, ami a római polgár életét védte a halálbüntetéssel szemben, olyan szempontból, hogy a halálbüntetés és más súlyosabb büntetés ellen fellebbezhetett a népgyűléshez, majd később az ilyen jellegű büntetések helyett a száműzetésbe vonulás lehetőségét biztosító *ius exilii*.³⁶

A jogosultságokkal szemben természetesen terhelték kötelezettségek (*munera*) is a római polgárokat, ilyenek voltak a közteherviselés, mint például az adók (*tributum*) fizetése vagy a közhivatal-viselés kötelezettsége, amihez a bíraskodást lehetne példaként hozni, illetve a hadkötelezettséget (*munus militiae*).³⁷ Ami komplexsége teszi a katonáskodás jelentőségét azzal, hogy kötelezettségként állítja a római polgárok elé a hadba vonulást.

Ezek alkották a közjogi jogokat és kötelezettségeket, a magánjogi oldal vizsgálatakor a témához jobban kapcsolódó jogok a vagyoni jogi jogképesség (*ius commercii*), ami a tulajdonszerzés és egyéb kötelmi jogviszonyok megkötéséhez szükséges. Valamint a családi jogi jogképesség (*ius conubii*), nemcsak lehetővé teszi a római polgárral való házasságkötés lehetőségét, de alapfeltételként is állítja házassulandó felek elé.³⁸

³² Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³³ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 207 o.

³⁴ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

³⁵ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

³⁶ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o.

³⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

Ezekén kívül pedig ne feledkezzünk el a *ius legis actionis*-ről, ami perbeli legitimáció egyik feltételeként biztosította a jogot az ősi civiljogi keresetek megindításához.³⁹

Fontosnak tartom itt kiemelni polgári státus és a polgárok személyének fokozott védelmét, annak aspektusából, hogy a polgárság, vagy a szabadon születettség színlelése joggal való visszaélésnek és főben járó bűnnek számított.⁴⁰ Ezt olyannyira vették komolyan, hogy például abban az esetben, ha egy rabszolga római polgárnak hazudta magát, lelepleződése esetén halálbüntetésben részesült, a korai *principátus* korában bárddal végezték ki.⁴¹

D. A római polgárjog megszerzése és elvesztése

Rómában a *status civitatis* nem egy feltétlenül állandó állapota volt az embereknek, ideális esetben egész életében birtokolhatta és élvezhette ennek a *statusnak* az előnyeit, azonban ezt könnyen el is veszíthette, illetve akár meg is szerezhetette.

A megszerzésnek megkülönböztethetjük „természetes” és „mesterséges” módjait. A polgárjog természetes megszerzésének elsődleges módja a római polgártól való születés volt, ha a gyermek római házasságból született megkapta a *civitas Romana*-t, de a római anyjától való születés is elegendő volt hozzá.⁴² A római polgárjog megszerzésének másik módjára, a mesterséges úton való elnyerésére többnyire egyénileg illetve csoportos adományozással volt lehetőség.⁴³ Ez a módszer főleg a latinjogúak és *peregrinusok* körében volt gyakori, főleg Róma terjeszkedése után, amikor a birodalom már Itálián kívül terjeszkedett.

A római polgárjog elvesztését a *status libertatis* elvesztésén kívül olyan egyéni okokban kell főleg keresni, amelyek rendszerint büntetésből következtek be.⁴⁴ Egyes okai lehettek például a kivándorlás, latin *coloniá*ba való település, a száműzetés, illetve előfordultak egész közösségek lakosságának jogfosztása.⁴⁵ Jellemzően azonban büntetésként a bűnelkövetőket sújtottak polgárjogtól való megfosztással, rendszerint száműzetés mellett. Illetve nem jelentett formális *status* változást, de bizonyos szempontokból hasonló következményekkel járt a polgári becsület elvesztése az *infamia*, ennek különböző esetei lehettek például a színész, a kerítő a prostituált, vagy a hadseregből gyávaság miatt elbocsátott polgár.⁴⁶

E. Félszabadok

³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

⁴⁰ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

⁴¹ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

⁴² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o

⁴³ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁴⁴ Besenyő András: i.m 228 o.

⁴⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o.

⁴⁶ Besenyő András: i.m. 228 o.

A korlátozott szabadsággal, vagy félszabadsággal rendelkező személyek csoportja egy, igencsak sokszínű rétege volt a római társadalomnak és sajátos intézménye a római jognak. Legfőbb megkülönböztető jegyük abban állt, hogy jogilag rabszolganak nem, vagy csak bizonyos mértékig voltak tekinthetőek, de szabadnak sem voltak nevezhetőek, mivel szabadságukban korlátozottak voltak.⁴⁷ A szakirodalomban sem alakult ki egységes fogalom, több szerző és kutató több külön megnevezéssel illeti őket, így az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a tankönyv által használt félszabad elnevezést fogom használni.

Igencsak heterogén részei voltak a társadalomnak, mivel több jól elkülöníthető csoportot sorolhatunk ide, melyek közül kétség kívül a két legfontosabb a *libertinusok* és a *colonusok*.⁴⁸

A *colonatus* gyökerei a *principátus* koráig nyúlnak vissza, igazi jelentőséget csak a császárkorban kapnak.⁴⁹ A *colonus* szó eredetileg mezőgazdasági bérlőt jelentett, azonban a késő császárkorban vált félszabad röghöz kötött földművessé, a gazdasági válság egyik megoldáskénti intézkedés folytán.⁵⁰ A *colonusok*, ugyan római polgárok voltak de közjogi jogképességük hiánya és magánjogi jogképességük korlátozottsága végett, jogállásuk sok esetben hasonlított a rabszolgákéhoz.⁵¹

A felszabadítottak (*liberti* vagy *libertini*), ahogy nevük is mutatja, a rabszolgaságból felszabadított emberek voltak, akik ugyan több szempontból is korlátozott szabadságúak voltak, mégis szabad embereknek számítottak.⁵² Mivel ez a dolgozat szempontjából kiemelkedő jelentőségű téma, ezért később fog részletesen kifejtésre kerülni.

Egyéb félszabad állapotú helyzetek voltak az előbb említetteken kívül, amelyben valaki szabadnak tekintendő de ténylegesen rabszolgasághoz hasonló helyzetben volt, ilyenek a *cliensek*, az adórszolgák, vagy a gladiátoroknak elszegődött szabad emberek is.⁵³ Valamint azokat is ide soroljuk, akik jogilag rabszolganak minősültek, de bizonyos értelemben szabadnak számítottak, ilyenek voltak a szabadnak látszó rabszolgák, akiket szabadnak kellett tekinteni amíg ellenkezőjét nem bizonyították, és feltétellel vagy időhatározással felszabadított rabszolgák, ennek teljesüléséig.⁵⁴

⁴⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 216 o.

⁴⁸ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁴⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 217 o.

⁵⁰ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵¹ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 216 o.

⁵³ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 218-219 o.

⁵⁴ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 219 o.

F. Cselekvőképesség

A jogképesség ténye, egy embernek jogi és kötelezettségi alanyiséga, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezeket a jogokat vagy kötelezettségeket saját cselekedetivel érvényre juttathatja.⁵⁵ Az önmagában fennálló jogképesség megléte nem elegendő különböző jogügyletek megkötéséhez, egyéb körülmények is szükségesek ehhez, mivel ezek hiánya cselekvőképtelenséget idéz elő, illetve korlátozza azt.⁵⁶ Ezen az elméleti síkon tovább haladva megállapítható, hogy a cselekvőképesség alatt az emberek azon képességét értjük amivel saját cselekedeteikkel jogokat és kötelezettségeket szerezhetnek maguknak vagy másoknak.⁵⁷ Tehát a jogképes személy különböző egyéb kvalifikációkkal kell, hogy rendelkezzen, mint például a megfelelő életkor, hogy cselekvőképességgel rendelkezzen. De Rómában a cselekvőképes ember nem feltétlenül volt jogképes is, mint például egy serdült vagy egy rabszolga esetében láthatjuk.⁵⁸ Hiszen míg a rabszolgák esetében jogképességről nem beszélhetünk, ellenben cselekvőképesek voltak a római jog szerint.⁵⁹ Éppúgy mint egy hatalom alatti családtag és a *pater familias* esetében, a rabszolga is saját cselekményeivel képes a rabszolgatartója számára tulajdonjogot, követelési jogot szerezni.⁶⁰

A cselekvő képesség kétirányú: egyrészt lehet ügyletképesség, ami a mai magyar terminológiában a cselekvőképességnek megfelelő, ennek tartalma, hogy a jog képesnek minősíti a jogügyletek megtételére, másik oldala pedig a vétőképesség, aminek következtében a bűncselekményekért felelősségre vonható az illető.⁶¹

Amint már fentebb említettem léteznek a cselekvőképességet befolyásoló tényezők, ezek közül a legfontosabbnak az életkor tekinthető, amelyet a római jog igencsak részletesen szabályoz. Alapvetően két nagy csoportra osztja az embereket életkoruk alapján, a serdületlenek (*impuberes*) és a serdültek (*puberes*) csoportjaira, ezen csoportok alapján elhatárolják a teljesen cselekvőképtelenek, a korlátozottan cselekvőképtelenek, valamint a cselekvőképesek csoportjait.⁶² A teljesen cselekvőképtelenek az *impuberes*ek csoportjába tartozó 7 év alatti személyek, akik jognyilatkozatot nem tehettek, a korlátozottan cselekvőképtelenek pedig a 12 év alatti lányok és a 14 év alatti fiúk, akik ügyleteik révén csak egyoldalúlag jogot szerezhettek.⁶³ *Puberes*nek, vagyis teljes cselekvőképességgel

⁵⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 225 o.

⁵⁶ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁵⁷ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁵⁸ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁵⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

⁶⁰ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 226 o.

⁶¹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁶² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 227 o.

⁶³ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

rendelkezőnek személynek számított az a 25 év alatti személy, aki betöltötte a 12./14. életévét, ha nem volt egyéb fogyatékosága (pl. elmebetegség).⁶⁴ Egyéb cselekvőképességet korlátozó tényezők voltak még például a női nem, az elmeállapot kérdése kapcsán, az elmebajban szenvedők vagy például a testi fogyatékosággal élő személyek.⁶⁵

⁶⁴ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 227 o.

⁶⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 228-229 o.

II. A római rabszolga

1. A rabszolgaság története

A civilizáció hajnala óta mindig is létezett a gyakorlat, hogy egy ember hatalmat gyakorol másik ember, illetve emberek felett. Ez a korai időkben sokkal természetesebbnek számított, így nem meglepő, hogy mindig is része volt a történelmünknek valamilyen módon a rabszolgaság intézménye.⁶⁶ Az ókori Róma is, hiába volt, mind technológiai, mind kulturális, mind morális szempontokból kimagaslóan a többi nép között a maga idejében, mégis természetesnek számított az egész fennállása alatt a rabszolgák jelenléte a társadalom életében.⁶⁷ Azonban meglepő lehet, hogy Róma közel ezer éves története alatt mennyit változott a helyzetük, így tekintsük át először röviden történelmi szempontból szemlélve.

Már az ősi paraszti társadalom patriarchális keretei között is elfogadott volt Rómában a rabszolgák tartása.⁶⁸ Ilyenkor még a szerény körülményeknek megfelelően egy fedél alatt éltek a szabadok és szolgák, ugyanazon házközösség tagjaiként és helyzetük ekkor még kevésben különbözött.⁶⁹ Ennek okát egyrészt kereshetjük abban, hogy a családfői hatalom (*patria potestas*) ekkor még olyan korlátlan és vagyoni jellegű volt, mint a későbbi rabszolgák fölötti hatalom (*dominica potestas*).⁷⁰ Másrészt a rabszolgát sokáig tényleg családtagnak tekintették és a család gyermekeihez hasonló helyzetben éltek.⁷¹

Érdemes azonban kiemelni, hogy Rómának ezen patriarchális korszaka alatt az apa hatalma oly módon volt szinte korlátlan a család felett, hogy a neki alárendelt személyek élete felett is szabadon rendelkezhetett.⁷² Így nem csak a rabszolgák, hanem a család tagjai is ki voltak téve a családfő akaratának, aminek jobbára a gazdasági érdek és a társadalmi elítélés szabott határt.⁷³ Ekkoriban többnyire a szomszédos rokonnépek hadifogságba esett tagjai alkották a rabszolgák rétegét, akiket a kisebb méretű összeütközések és harcok során zsákmányoltak.⁷⁴

Róma sikeres hódító hadjáratai fogják megváltoztatni a helyzetet, mikor is a folyamatos győztes háborúk hatására hatalmas rabszolgatömegek jutnak a rómaiak kezére.⁷⁵ Mint már többször hangsúlyozva volt, a rabszolgák fő szerzési, illetve utánpótlási módja a hadifoglyok

⁶⁶ Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences 1 o.

⁶⁷ Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences u.o.

⁶⁸ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római Magánjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest- Pécs, 2013. 112 o.

⁶⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u.o.

⁷⁰ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

⁷¹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁷² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁷³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u.o.

⁷⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 112 o.

⁷⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

ejtése, valamint a legyőzött népek rabláncra fűzése, ez itt se volt másképp, de nem ez jelentette természetesen az egyetlen módját.⁷⁶ Livius munkájában olvashatjuk, hogy például Capua teljes lakosságát eladták rabszolgának büntetésből, a második pun háborúban Hannibálnak nyújtott segítségükért.⁷⁷ A rabszolgák mondhatni a háború hozományai voltak, így nem meglepő, hogy a nagy értéket képviselő szolgatömegek nagy részét a Római állam gyakran megtartotta magának, vagy pedig ritkábban, de előfordult, hogy szétszította a hadjáratban résztvevő katonák között.⁷⁸ Mindez nem azt jelentette, hogy a rabszolgák jobbára a közösség (állam vagy városok) tulajdonában álltak volna, olyan réteget alkotva, akiknek helyzete sokkal jobb volt, bizonyos szempontból jogokkal is rendelkeztek, bizonyos idő után felszabadultak, sőt állami tisztségviselőként néha a legfelsőbb körökbe is bekerülhettek.⁷⁹

Ellenkezőleg, döntően magántulajdonban voltak és sorsuk gyakran a halálig tartó rabszolgamunka volt.⁸⁰ Nevezhetjük ezt a kort a klasszikus rabszolgaság korának⁸¹. A rabszolgák nagy része embertelen körülmények között dolgozott bányákban, mezőgazdasági nagyüzemekben.⁸² Ez a tendencia azonban ekkor még nem is sejtett hatást gyakorolt a római társadalomra. A legtöbb rabszolga nehéz fizikai munkát végzett, főként az újonnan megszerzett területeken, mint például Szicília. Itt jobbára mezőgazdasági munkára voltak kárhoztatva, amit az úgynevezett *villa rustica*, egyfajta, szervezett gazdasági termelőegységek területén kellett végezniük, ami sokkal hatékonyabb gazdálkodási formának számított, mint a kisparaszti gazdálkodó birtokok.⁸³ Ettől kezdve, pedig Róma gazdasága nagy mértékben a rabszolgák termelésétől függött,⁸⁴ ami elindított olyan változásokat a társadalomban, mint a kisparaszti réteg elszegényedése és a városi proletariátus kialakulása. A rabszolgák hatalmas tömegük és távolságuk miatt eltávolodtak az uraiktól és személytelenné vált kapcsolatuk. Sokuk rendkívül rossz életkörülmények között tengette napjait, így helyzetük lényegesen rosszabb volt, mint a kezdeti patriarchális korban.⁸⁵ Az embertelen bánásmód és a nagy tömegek elkeseredettsége gyakran pattanásig feszült hangulatot eredményezett, nem

⁷⁶ Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences 2 o.

⁷⁷ Moya K. Mason: u. o.

⁷⁸ Moya K. Mason: u. o.

⁷⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 214 o.

⁸⁰ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁸¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m.. 213 o.

⁸² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁸³ Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolganak lenni az ókori Rómában? Múlt-kor Történelmi Magazin 2 o.

⁸⁴ Csernus Szilveszter: u. o.

⁸⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

véletlen, hogy ekkor történik a legtöbb rabszolgafelkelés Róma történetében,⁸⁶ gondoljunk csak a Spartacus féle lázadásra, vagy a kevésbé ismert két Szicíliai rabszolgafelkelésre például.⁸⁷

Ahogy Róma történelméből ismerjük azonban a 2. században, mikor a hódítások abba maradnak és Róma nem visel folyamatosan hadat, a rabszolgák száma jelentősen megcsappan, aminek köszönhetően helyzetük jelentősen megváltozik, mondhatni jobbra fordul, így nevezhetjük ezt a klasszikus rabszolgaság hanyatlásának, vagy pedig a posztklasszikus rabszolgaság időszakának.⁸⁸ Ekkor már jogi korlátok közé szorítják a *dominica potestas* kereteit, ezzel kíméletesebb bánásmódot biztosítva a rabszolgáknak.⁸⁹ Jól példázza ezeket az intézkedéseket, hogy a rabszolgák megölése is tilos lesz ekkor már, sőt az ura kegyetlenkedései ellen a rabszolga a hatósághoz fordulhat, aki kényszerítheti emiatt a rabszolga eladására.⁹⁰ Illetve a bűncselekményt elkövető rabszolgát gazdája már nem büntetheti, hanem a bíróság szab ki rá törvényes büntetést.⁹¹ Ez a posztklasszikus időszak, az az éra, ami sokkal kevésbé ismert, és jogi szempontból sokkal inkább érdekesebb a dolgozat szempontjából, így ennek tárgyalása későbbre marad.

2. Rabszolgák helyzete

A. Rabszolgák tényleges helyzete

„Az urak hatalmában vannak a rabszolgák. Ez a hatalom a népek jogából származik, hiszen minden népnél egyaránt megfigyelhetjük, hogy az uraknak rabszolgáik irányában élet és halál fölötti hatalmuk van,” (...) ⁹². Így ír *Gaius* az *Institutionum commentarii quattuor*-ban a rabszolgák helyzetéről. Élet és halál fölötti hatalmuk van az uraknak a rabszolgáik felett, a mai köztudatban ez a kép él a legtöbb ember ismeretében, és ezt is hangoztatják a legjobban könnyen fogyasztható információként, ha úgy volt kedvük meg is ölheték rabszolgájukat. Azonban ez a helyzet korántsem volt ilyen egyszerű, nagyon sok tényező befolyásolhatta körülményeit és az adott képet a tényleges helyzetükről. Gondoljunk csak az előbb felvázolt történelmi fejlődésre, hogyan vált a korai rideg élet-halál fölötti viszony (ami, nem csak a rabszolgák, hanem az egész akkori társadalom és felfogás tekintetében jellemző volt), egy sokkal emberségesebb viszonyra. Tovább olvasva *Gaius* szavai ugyanis így hangzottak:

⁸⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

⁸⁷ Csernus Szilveszter: i. m. 2 o.

⁸⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m.. 213 o.

⁸⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m.. 113 o.

⁹⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

⁹¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁹² Borhy László: Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 188-189 o.

„A mi korunkban azonban sem a római polgároknak, sem bármilyen más embereknek, aki a római nép birodalmában él, nem szabad ok nélkül kegyetlenkednie rabszolgáival”, (...).⁹³ A történelmi korban kívül pedig még rengeteg, a rabszolgák helyzetét befolyásoló tényező lehetett, a földrajzi hely, a rabszolga tulajdonságai, képességei, de a legmeghatározóbb a rabszolgatartó személye volt. A rabszolgák sorsa ugyanis, elsősorban a tulajdonosuk személyiségétől, társadalmi státuszától és gazdasági helyzetétől függött, a tulajdonosok eltérő viszonyai meghatározták a rabszolgák helyzetét, lehetőségeit.⁹⁴

Ahány ember, annyi személyiség, ahogy szokták mondani, nem is csoda, hogy ezek tekintetében kijelenthető, nem lehet meghatározni egy olyan általános helyzetet, ami minden rabszolga életkörülményeire igaz lehetett volna. Acélból, hogy erre egy szemléletes példát hozzak összehasonlíttam az Idősebb *Cato* és *Seneca* véleményét és hozzáállását a rabszolgákról:

„Hacsak azt nem tartom jelleme legnagyobb durvaságának, hogy úgy visszaélt rabszolgáival, mintha barmok volnának, s azt tartotta, hogy embereknek nincs több közük egymáshoz, mint a haszon. Ugyanis a lélekkel felruházott lényekkel, nem szabad úgy bánni, mint a lábbelikkel vagy edényekkel, melyeket eldobunk, ha eltörnek vagy elkopnak a használatból, (...).⁹⁵ *Plutarchos* Párhuzamos életrajzok című művéből jól kivehető mit is gondolt, Idősebb *Cato*, de rajta kívül sok más ember a rabszolgákról. Valóban nem tekintették őket embernek, inkább állatoknak vagy használati tárgyakként. Később azt is írja *Plutarchos* „(...) legszívesebben fiatalok közül vásárolta őket, mert azokat, akár a kölyökkutyákat vagy a csikókat, még jól lehetett nevelni és képezni.”⁹⁶ Ebből a kijelentésből még inkább találonak találhatjuk a rabszolgák állatokkal való párhuzamát, és ennek a szemléletnek a lényegét mi szerint, sokan ennek megfelelően így is bántak velük. Erről maga *Cato* számol be a *de agricultura* című írásában, amiből kiderül, hogy a vidéki földeken dolgozó rabszolgák között, minden második évben csupán egy tunicát, egy köpenyt és egy fapapucsot szánt fejenként ruházkodásra, és a régit sem tarthatták meg, hanem azt is visszakövetelte tőlük.⁹⁷

Azonban voltak olyanok is, kik másként vélekedtek a rabszolgákról, a kor felfogásához képest nem csak dolognak, beszélő szerszámnak tekintették őket. „Örömmel hallok azokról, akik tőled felkeresnek, hogy barátságos viszonyban élsz rabszolgáiddal. Így illik ez ilyen okos, művelt emberhez. – „Rabszolgák?” – Nem, inkább emberek! „Rabszolgák?” – Nem, inkább

⁹³ Borhy László: i. m. 189 o.

⁹⁴ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60 o.

⁹⁵ Borhy László: i. m. 189 o.

⁹⁶ Borhy László: i. m. 189-190 o.

⁹⁷ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60 o.

bajtársaink! „Rabszolgák?” – Nem, inkább elesett barátaink „Rabszolgák?” – Nem, inkább szolgatársaink – ha meggondoljuk, hogy egyformán a sors kezében vagyunk.”⁹⁸ Ez a Levelek *Luciliushoz* részlet jól mutatja *Seneca* gondolkodásmódját a rabszolgákról, és természetesen, mint az előző példa esetében, ezzel a véleménnyel is sokan egyetértettek és bántak saját rabszolgáikkal ennek megfelelően. Ezért tartom az egyik legfontosabb körülménynek a rabszolgák helyzete kapcsán uruk személyét és ezért nem tartom egy jó közfelfogásnak, a témában uralkodó csakis negatív bánásmódot kiemelő véleményeket.

Ezentúl, ha a másik oldalról vizsgáljuk a rabszolgák helyzetét, vagyis a rabszolgák személye felől, megint csak igen változatos képet kapunk. A rabszolgák képzettségük és tehetségük szerint két csoportra, ennek megfelelően pontosabban két helyszínre beosztva szolgálhatták uraikat. Gazdájuk személyétől függetlenül tehát a háznép szolgáinak helyzete között is nagy különbségek lehettek, annak megfelelően, hogy a *familia urbana* vagy a *familia rustica* tagjai voltak.⁹⁹ Utóbbihoz tartoztak a már korábban is emlegetett mezőgazdaságban, bányákban, kézműves műhelyekben robotoló rabszolgák.¹⁰⁰ Az előbbi tagjai, pedig a gazda házi személyzetét alkották, így ide igencsak sokféle mesterséget bíró szolga tartozhatott, kezdve az írnokoktól a különféle mesterembereken át a szakácsokig.¹⁰¹

Meglepő lehet, milyen változatos foglalkozást űző emberek is kerültek rabszolgasorba, vagy taníttatták ki az adott mesterségre gazdáik. Ennek forrásául *Augustus* császár felesége, *Livia* rabszolgáinak és felszabadítottjainak közös temetkezőhelye adhat egy szemléletes példát.¹⁰² Az előkelő státuszt reprezentáló hatalmas rabszolgaállomány foglalkozási szempontból nagyon differenciált és specifikált volt, 46 különböző foglalkozást említenek a sírfeliratok, akik között könyvelők, építészek, mérnökök, aranyművesek, sőt orvosok is voltak.¹⁰³

Mindkét csoport tagjának lenni meglehettek a maga előnyei és hátrányai, így a *familia rustica* keretei között dolgozó szolgák, jóval keményebb munkát végeztek és mostohább körülmények között éltek, addig az uruktól való távolságuk miatt kevésbé voltak kitéve, annak közvetlen kegyetlenkedéseivel szemben.¹⁰⁴ A *familia urbana* tagja, pedig az előbbiekkal ellentétben kényelmesebb körülmények között éltek, könnyebb munkát is végeztek, azonban mindig gazdájuk szeme előtt voltak, mondhatni kéznél, kitéve ezzel szeszélyeinek magukat.¹⁰⁵ Ezeknek

⁹⁸ Borhy László: i. m. 199 o.

⁹⁹ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60 o.

¹⁰⁰ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁰¹ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁰² Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁰³ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁰⁴ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60-61 o.

¹⁰⁵ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60 o.

a kegyetlen bánásmódoknak azonban, a morális és törvényi korlátokon túl két megfontolás szabhatott határt.¹⁰⁶ Egyrészt ez lehetett a tulajdonosok gazdasági érdeke, mivel a rabszolga sokak szemében csak áru és munkaerő volt, másrészt a félelem a rabszolgák reakciójától, amit jól példáznak a már korábban említett rabszolgafelkelések. Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy bár jogaik nem voltak, mégis jobb körülmények között éltek egyes rabszolgák, mint a római szabad polgárok, gondolok itt a Róma városának munka nélkül tengődő proletárait. Mivel a legtöbb rabszolganak, igaz sokszor gazdasági érdekből csak, de volt tető a feje felett, biztosított volt étkezésük, ami egyes római elszegényedett polgárok esetében egyáltalán nem mondható el. Valamint ne feledkezzünk meg azokról az igencsak tehetséges rabszolgákról, akik uruk bizalmasaikként hatalmas vagyonok fölött rendelkeztek, és gyakran szabad embertársaiknál kényelmesebb életet éltek.¹⁰⁷

Ha a rabszolgák, durván fogalmazva, felhasználási módjait vizsgáljuk, van még egy olyan réteg, mesterség, amiről eddig még nem tettem említést, bár nevük mind az emberek között és mind a köztudatban mondhatni összeforrt a rabszolgai állapottal, a gladiátorok. Azonban, ha mélyebbre ásunk a témában és jobban megvizsgáljuk a gladiátorok véres foglalkozását, hamar lehullhat a lepel, hogy nem is feltétlenül, csak rabszolgákról beszélhetünk az ő esetükben. Igaz a gladiátorok nagyobb részét, mindig is a hadifoglyok adták, illetve az olyan rabszolgák, akiket büntetésből ítéltek gladiatori *statusra*.¹⁰⁸ Az olyan súlyos büntetett elkövető rabszolgákat, mint a gyilkosok vagy szentélygyalázók, gyakran halálra ítélet helyett, egyfajta lassú halálbüntetésre ítéltek, gladiátoriskolában való kiképzésre (*ad ludum gladiatorium*).¹⁰⁹ Ez gyakran egyet jelentett a halállal, de az elítélt esélyt kapott a rehabilitációra, ha sikeresen teljesített az arénában visszatérhetett a társadalomba.¹¹⁰ Viszont egy halálraítélt rabszolga is lehetett az aréna ünnepelelt hőse és tehetett szert gladiátorviadatok képében akár kisebb vagyonokra is. Nem ritkán fordult elő, hogy szabad emberek is elszegődhettek gladiátornak.¹¹¹ Ezek a szabad emberek is a rabszolgák társaságban éltek, a gladiátorfőnökök irányítása alá vetve magukat, szabadságukról és gyakran polgári jogaikról lemondva.¹¹² A gladiátoriskolákban élők között nem volt különbségtétel, előéletre tekintettel, mindnyájan a *familia gladiatoria* tagjai lettek és mindenkinek el kellett ismerni egy ünnepélyes fogadalommal (*sacramentum*) lefokozását, ígéretet téve arra, hogy elviseli a legnagyobb

¹⁰⁶ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 61 o.

¹⁰⁷ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 62 o.

¹⁰⁸ Fik Meijer: Gladiátorok. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009. 37 o.

¹⁰⁹ Fik Meijer: u. o.

¹¹⁰ Fik Meijer: u. o.

¹¹¹ Fik Meijer: u. o.

¹¹² Fik Meijer: u. o.

megaláztatásokat, zokszó nélkül aláveti magát tűzhalálnak, kard általi halálnak, vagy láncraverésnek.¹¹³ Az önként gladiátornak szegődők, az eskü letétele előtt egy *auctoramentumot*, vagyis egyezményt kötöttek a gladiátorfőnökkel, amiben szerződészerűen meghatározták, mennyit fognak keresni, mennyit kell harcolniuk az arénában.¹¹⁴

Pontosan meghatározni lehetetlen lenne, milyen arányban kerültek ki a gladiátorok, szabadok és rabszolgák közül, azonban elmondható, hogy a késő köztársaság korában a hadifoglyok és rabszolgák voltak többségben, addig a korai császárkorban már egyre jelentősebb volt a szabadok vállalkozása erre.¹¹⁵ Felmerülhet a kérdés miért voltak olyanok, akik lemondtak a szabadságukról és gladiátornak szegődtek? A már korábban említett dicsőség és vagyon reményén túl, gyakran a mindennapos megélhetés biztosítása is elegendőnek bizonyult sokaknak, gondolhatunk itt a nagyvárosi polgárság elszegényedésére, amihez képest a gladiátorélet biztonságot nyújtott.¹¹⁶ Valamint ne feledkezzünk meg az olyan leszolgált katonák esetéről, akik nem találták helyüket a polgári életben és visszavágytak a harcos élethez, annak ellenére, hogy ez személyi szabadságuk lemondásával járt, bár ez a katonák életében nem volt ismeretlen.¹¹⁷

B. Rabszolgák jogi helyzete

A rabszolgák helyzetének ilyenfajta áttekintése, után térjünk át a rájuk vonatkozó jogi szabályokra, általános dologi jogi helyzetükre, és a különösen az ő tekintetükben hozott *lexekre*. A rabszolgaság jogi tartalma az, hogy a rabszolga (*servus*) nem jogalany, hanem jogtárgy, ennek megfelelően urának tulajdonában áll, aki tetszése szerint rendelkezhet vele, akár eladhatja, akár meg is ölheti.¹¹⁸ A rabszolgát a különböző dologosztályozások egy sorba állították a házi állatokkal, innen ered a közismert elnevezése a rabszolgáknak a „beszélő szerszám”.¹¹⁹ Ennek a kifejezésnek az eredete az ősi római paraszti szemléletmódban gyökerezik, ugyanis ekkor a földművelés eszközeit három csoportra osztották.¹²⁰ Az első ilyen csoport volt a rabszolgák, szó szerinti fordításban, beszélő szerszámok (*instrumenta vocalia*), innen ered a mai napig közismert és használatos beszélő neve a rabszolgáknak, a második a házi állatok, amik csak „félíg beszélnek” és az utolsó pedig a munkavégzés eszközeként szolgáló

¹¹³ Fik Meijer: i. m. 42 o.

¹¹⁴ Fik Meijer: i. m. 43 o.

¹¹⁵ Fik Meijer: i. m. 38 o.

¹¹⁶ Fik Meijer: i. m. 37-38 o.

¹¹⁷ Fik Meijer: i. m. 38 o.

¹¹⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212 o.

¹¹⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212-213 o.

¹²⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

néma szerszámok.¹²¹ Tehát ebből látható, hogy az ekkori felfogás egy csoportba sorolta a rabszolgákat, az állatokat és a tárgyakat is, aminek tisztázása szükséges, hogy megértsük, miért minősítették jogilag a rabszolgát dolognak (*res Mancipi*).¹²²

Mégis elismerték emberi mivoltát, ezzel sajátos megítélés alá hozva őket, megkülönböztetve sok tekintetben a többi dologtól, ennek egyik megnyilvánulása, a több helyen előforduló *persona servilis* kifejezés is.¹²³ Illetve a *dominica potestas* szakkifejezése a római jognak, amit a rabszolgák feletti családfői, rabszolgatartói hatalom esetében használtak, a tulajdonosi hatalmat jelképező *dominium* helyett.¹²⁴

Emberi mivoltának jogi elismerését jelentik ezeken túl, a rabszolga sirhelyének forgalomképtelensége, a rabszolgák közötti rokonság házassági akadály (természetesen csak felszabadításuk után beszélhetünk házasságról).¹²⁵ Vagyonjogi szempontból a rabszolga a hatalomalatti családtag helyzetéhez hasonlítható, ugyanis az ellen elkövetett delictumból az urának támad kereseti joga, az általa elkövetett bűntettek miatt, pedig a gazdát perelhették, ez alól, azonban szabadulhatott a rabszolga átengedésével.¹²⁶

Kezdetben a rabszolga és az ura között nem lehetett helye pernek, később azonban a császárkorban már ez is lehetséges volt.¹²⁷ Az ügyleti forgalomban gazdájuk részére köthettek ügyletet, sok esetben jogszerző eszközként használták fel őket, cselekvőképtelen, vagy távollévő uraik.¹²⁸ Ez viszont egy olyan érdekes helyzetet szült, hogy az ilyen szerződésből eredő jogokat a gazda *ipso iure* megszerzi, míg a kötelezettség a rabszolgát terheli *naturalis obligatioként*.¹²⁹ A *praetor* azonban feloldhatta ezt a helyzetet, ha a jogügylet megkötésére a gazda utasítására történt, perelhetővé tehetette az amúgy perelhetetlen természetes kötelmet.¹³⁰ Végül pedig, a rabszolga vagyonjogi képességét vizsgálva elmondhatjuk, hogy *commercium* képtelen volt, azonban tényleges vagyoni önállóságot szerzett az a rabszolga, akinek az ura megengedi a különvagyon, *peculium* birtoklását.¹³¹

¹²¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹²² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹²³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹²⁴ Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: Alapfogalmak a római magánjog köréből. 39 o. Pécs, 2014

¹²⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹²⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹²⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹²⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹²⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹³⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹³¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

C. Rabszolgákra vonatkozó "jogsabályok"

A rabszolgák helyzetének külön törvényekben történő szabályozása a korai *principatus* idején gyakran előforduló gyakorlat volt, több rendelet is született a rabszolgák egyes viszonyainak szabályozására. Ezek a kor felfogásának megfelelően, hátrányos helyzetbe hozták a rabszolgákat, de néhányuk felsorolásával, könnyebben érthető lesz ez alatt mire gondolok. Elsőként a talán pont, hogy embertelen tartalma miatt a leghíresebb ilyen rendelkezésként az *SC Silanianum*ot hoznám. Ebben ugyanis elrendelték, hogy a családfő erőszakos halála esetén, mindazokat a rabszolgákat, akik vele a gyilkosság elkövetése idején, egy fedél alatt tartózkodtak, és nem tudták igazolni, hogy mindent megtettek uruk védelmében, halállal büntessék őket.¹³² Ennek a rendelkezésnek embertelensége abban domborodik ki, hogy sok ténylegesen ártatlan rabszolgát tesz felelőssé gazdájuk halála miatt, ráadásul halálra ítélléssel büntetve őket, ami esetükben egyet jelentett a keresztre feszítéssel. Egy másik, mondhatni elég kegyetlen rendelkezés, bár egészen más aspektusból az *SC Claudianum*. Ez ugyanis kimondja, hogy az a szabad nő, aki más rabszolgájával adja össze magát, és az életközösségüket a rabszolga urának harmadik felszólítására sem szünteti meg, szabadságát elveszti, az utóbb említett rabszolgája lesz maga is, és vagyona is rá háramlik.¹³³ Így mondhatni kibővítették a rabszolgává válás módjait, abban a tekintetben, hogy szabad emberek bűncselekmények elkövetése miatt, büntetésből válhattak rabszolgává, gyakorlatilag az ilyen kapcsolatot folytató nőket is bűnözőnek tekintették, és az ő sorsukra ítélték. Harmadikként, pedig az *Augustus* által bevezetett *lex Aelia Sentia* hoznám, amely az előbb felsoroltak mellett, ismét megmutatja ennek a kornak a rabszolgákhoz való embertelen hozzáállást. Ez ugyanis a rabszolgák felszabadítását, vagyis a rabszolgai állapotból való szabadulását korlátozzák, méghozzá a tekintetben, hogy 20 év alatti úr nem szabadíthatta fel szolgáit, és továbbá a 30 évnél fiatalabb rabszolgák nem voltak felszabadíthatók.¹³⁴ Bár megjegyezném, ez főleg a tömeges rabszolga felszabadítások miatt volt indokolt, mintsem az elnyomást célozta volna, mivel egy időben mondhatni divat lett a rabszolgák *manumissio*ja. Ezek a rendelkezések azonban a késő császárkorban, a korábban megismert tendenciáknak köszönhetően megenyhültek, és sorra hoztak a rabszolgák helyzetét javító szabályokat. A *Digesta* rengeteg ilyen rendelkezést tartalmaz, kezdve a *praefectus urbi* előtti jogorvoslati lehetőséggel, ami az urukkal szemben panaszt emelők védelmére szolgál, és biztosítja

¹³² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹³³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹³⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

meghallgatásukat, *Septimus Severus* levele alapján.¹³⁵ *Antoninus Pius* rendelkezésén át, a rabszolgákkal szembeni kegyetlenkedés tilalmáról, ami kimondja: „kegyetlenkedés, éheztetés vagy tűrhetetlen igazságtalanság esetén ne tagadják meg az orvoslást azoktól, akik jogosan élnek panasszal”.¹³⁶ Egészen *Vespasianus* rendeletéig, amelyben a rabszolganők jogtalan prostitúcióba kényszerítéséről mondja ki annak helytelenségét, sőt szabad *status* kapott az, akit ilyenre kényszerítettek.¹³⁷

3. Rabszolgaság keletkezése

Több szempontból áttekintettük, már a rabszolgák helyzetét, mégis talán a legfontosabb kérdéssel, nem foglalkoztunk esetükben, hogyan vagy miért lesz valaki rabszolga. Érintőlegesen már többször tettem róla említést, azonban vizsgáljuk meg egy kicsit részletesebben is, hiszen ez a téma is jogilag szabályozott volt az ókori Rómában. „A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.”¹³⁸ Rabszolgának való születés alatt azt kell értenünk, hogy a rabszolganőtől született gyerekek is rabszolgák lettek, az anyjuk *status*át követve a személyi jog általános szabályai szerint.¹³⁹ Érdekes, hogy a jog, csak az anyát tekinti irányadónak ebben az esetben, az apa személye mit se számít. *Plautus Captivi* című darabjában olvashatjuk, ha a rabszolga atyját említi: „*Quem patrem, qui servos est,*” válaszolják neki: „csak a „tavasz gyümölcse”! (*verna*)”¹⁴⁰ Ezt a veleszületett rabszolgaságot tekinthetjük a rabszolga-populáció önreprodukciójaként is, amelynek nem is gondoljuk, milyen jelentős szerepe volt a szabadságot születésüktől fogva nemismerők létszámának fenntartásában, főleg a hódító háborúk abbamaradásával.¹⁴¹ Az ilyen házon belül született rabszolgákat megkülönböztetve társaiktól nevezték *vernának*, és jóval megbízhatóbbnak tartották őket.¹⁴² Ennél a témánál, érdemesnek tartom megemlíteni később a császárkorban alkalmazott elvet, a *favor libertitatis*, amelynek lényege, hogy ha a várandósság tartama alatt, az anya akár csak egy napig is, de szabad státusú lesz, a születendő gyermek szabadnak születik.¹⁴³ Ez egyike a rómaiak méhmagzat érdekeit védő elveinek, amik már megszületés előtt a gyermeket védik és garantálják neki a szabadság állapotát.

¹³⁵ Borhy László: i. m.. 203 o.

¹³⁶ Borhy László: i. m.. 205 o.

¹³⁷ Borhy László: i. m.. 207 o.

¹³⁸ Ifj. Mészöly Gedeon fordította: Iustinianus Császár Institúciói négy könyvben. Budapest, 1939

¹³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹⁴⁰ Dr. Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. 120 o. Erdélyi Múzeum. 1880. VII. évfolyam 1.szám

¹⁴¹ Takács Levente – Gacsai Dóra: i. m. 59 o.

¹⁴² Takács Levente – Gacsai Dóra: u. o.

¹⁴³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

Az, „azzá lesznek” fogalom alatt, már jóval több esetet értett a római jog, melynek elsődleges módja a fogságba esés.¹⁴⁴ Ennek legősibb és legáltalánosabb módjáról a hadifogságba esésről már nagyon sokszor tettem említést, mégis döntő jelentősége miatt nem mehettünk el mellette itt sem. Azonban nem csak az ilyenféle fogságba esésre találhatunk példát a történelem folyamán, hiszen nem feledkezhetünk meg a kalózok tevékenységéről sem, a rabszolgaság keletkezésének témájánál. A kalózok ókori tevékenysége ugyanis a kereskedelem egy erőszakot alkalmazó válfajaként vonult be a történelembé¹⁴⁵

Módszereik általában nem voltak békések, és kérdéses is lehetne pontosan honnan szerezték az áruként kereskedelmi forgalomba hozott embereket, de az ókori rabszolgakereskedők ilyenekkel nem foglalkoztak sokat. Sőt gyakran a kalózok és emberkereskedők között nem lehetett éles határvonalat szabni, így mindennapos volt az emberkereskedelem a birodalmon belül, egyes veszélyesebb területeken pedig az emberrablás is.¹⁴⁶

Mivel a rabszolga a tulajdonjog tárgyának, minősült így szabadon adni-venni lehetett, a rabszolgák árusítása nagy volumenű volt, és hétköznapi dolognak számított.¹⁴⁷ Olyannyira volt ez mindennapos, hogy római jogászok még az eladói felelősséget is szabályozták és az eladásra kínált rabszolga nyakába akasztott táblán kellett feltüntetni esetleges testi hibáit, betegségeit, korábbi büntetéseit is.¹⁴⁸

Létezett egy első hallásra meglepő módja is a rabszolgává válásnak mégpedig, ha egy szabad ember önmagát adta el rabszolgának.¹⁴⁹ Ekkor saját elhatározásából lemondva szabad státusáról, önmaga helyzete nem különbözött ezután a született, vagy a fogságba esett rabszolgákétól.¹⁵⁰ Ez a módszer azonban nem volt mentes a visszaélésektől, mivel később látjuk majd a *praetori edictumokból*, hogy sokan rabszolgának eladva magukat, megosztottak a vételáron, majd szabadságper útján vissza szerezték korábbi statusukat.¹⁵¹ Azonban a *praetor* esetükben megtagadta a keresetet és így büntetésből valóban rabszolgák maradtak.¹⁵² Ezen a rosszhiszemű nyereszkesedésen kívül, azonban sokak, egy minimális létbiztonság elérését és a kiemelkedés lehetőségét látták az önmagukat rabszolgának való eladásban.¹⁵³

¹⁴⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹⁴⁵ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 58 o.

¹⁴⁶ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁴⁷ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁴⁸ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁴⁹ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹⁵⁰ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 59 o.

¹⁵¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹⁵² Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹⁵³ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 59 o.

Utolsó és egyben igencsak sokrétű módja a rabszolgává válásnak, a büntetésből rabszolgává lett emberek csoportja. Igen sok esetet határoz meg a római jog, amikor a római polgár elveszíti szabadságát büntetésként, ennek oka legtöbbször bűncselekmény elkövetése volt, de ismerünk egyéb élethelyzeteket is, amiket hasonlóan szankcionáltak. Kezdetben a tolvajok, a katonaszökevények, a fizetéseképtelen adósok, valamint a magukat *census* vagy katonai szolgálat alól kivonók büntetése volt, akiket külföldre adtak el rabszolgának.¹⁵⁴ Később, a császárkorban azokat is hasonlóan büntették, akiket halálra, kényszermunkára, vagy állatviadalra ítélték, esetükben az állam rabszolgáivá váltak és vagyonuk is az államra szállt.¹⁵⁵ De a korábban emlegetett önmagukat csalárdul eladók, vagy a *SC Claudianum* rendelkezése által rabszolgaságba taszított nők esetében is büntetésként váltak rabszolgákká.¹⁵⁶

4. Rabszolgaság megszűnése

Ha pedig megvizsgáltuk az előzőekben azt, hogyan válik valaki rabszolgává, most vegyük azt szemügyre, hogyan szabadulhatott valaki a szolgaság mind tényleges, mind jogi béklyóiból. Hogy valakinek a rabszolgai állapota megszűnhessen kezdetben, csak tulajdonosa akarataából, felszabadítás útján volt lehetőség.¹⁵⁷ A felszabadítás, vagyis *manumissio* a gazda egyoldalú akaratnyilvánítása, mellyel személlyé avatja rabszolgáját.¹⁵⁸

Ezt az akaratnyilvánítást, meghatározott formában kellett megtenni, a régi római civiljogi ügyletekre jellemző jelképes és ünnepélyes alakszerű jogügylet formájában képzelhetjük ezt el. Egy színleges per, a *manumissio vidicta* keretei között zajlott a felszabadítás, melyben egy, a felszabadítani szándékozó gazda bizalmi embere, a szabadságper kertében, a *praetor* előtt pálcáját a rabszolgára téve kijelenti, hogy az szabad ember, mire válaszul az ura eleresztette kezéből addigi szolgáját, és a *praetor* kinyilvánította annak szabadságát.¹⁵⁹

Az így felszabadított szolgák nem csak elnyerték a szabadság státusát, de még római polgárjogot is szereztek.¹⁶⁰ Azonban megjegyzendő, hogy az így szabadságot és polgárjogot szerzők, nem váltak egyenlőkké, a már szabadnak születettekkel, sőt még elnevezésükben is megkülönböztették őket, míg az előbbieket *libertinek* nevezték, utóbbiakat *ingenuinek*, valamint elnevezésükön túl különbséget téve jogaik és kötelezettségeik is különbözőek

¹⁵⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁵⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁵⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁵⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁵⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁵⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁶⁰ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

voltak.¹⁶¹ Továbbá azt is meg kell említeni, hogy a felszabadítás, csak akkor lesz teljes civiljogi hatályú, ha ezt római polgár teszi, ugyanis a felszabadított jogállása az addigi uráéhoz fog igazodni, tehát a *latinus* vagy *peregrinus manumissor* esetén, szabadosa is ezt nyeri el.¹⁶² A *manumissio* ezen módja egyértelműen a legünnepelesebb, de léteztek ezenkívül egyéb, a régi civiljog által elismert módok is. Ezek a rabszolgatartó utasítására való bejegyzés a polgárok lajstromába *census* alkalmával, illetve a *manumissio testamento*, mikor is a tulajdonos érvényes végrendeletében, az előírt szavakkal szabadítja fel rabszolgáját.¹⁶³

A kései köztársaság korában a *praetori* jog kialakított egyéb felszabadítási módokat is, ezek azonban nem jártak olyan joghatással, mint az előbb felsorolt civiljogi *manumisiok*. Ilyen módok voltak a barátok előtti elismeréssel, a szabadságlevél kiadása útján, valamint a rabszolgának az úr asztalához ültetésével történő felszabadítások.¹⁶⁴

Az így felszabadítottak rabszolgák maradtak továbbra is, nem váltak szabaddá, csak olyan személlyé, aki jogosult tartós, vissza nem vonható szabadságban élni (*in liberta esse*).¹⁶⁵ A jog szerinti *status libertatis* csak a *principatus* eleji *lex Iunia Norbana* következtében szerezték meg, azonban csak alsóbb rendű polgári statust szereztek.¹⁶⁶

A tulajdonos akaratán túl, a törvény rendelkezéséből kifolyólag is el lehetett nyerni a szabadságot.¹⁶⁷ Ezek megjelenése főleg a császárkorban volt jellemző. Esetei között említhetjük, az öreg, beteg rabszolga kitételét, ha a rabszolga 20 évnél tovább élvezte jóhiszeműen a szabadságot, ha feljelentette ura gyilkosát,¹⁶⁸ illetve a *Iustinianusi* jog szerint, ha a világi papok vagy szerzetesek közé felvételt nyert.¹⁶⁹

Mint láthattuk igen sok módja volt annak, nem is tartottam fontosnak az összeset felsorolni, hogy egy rabszolga elnyerje a szabadságot. Ennek kapcsán felmerülhet bennünk a kérdés, vajon miért volt szükséges, ilyen részletesen szabályozni, ezt a jogintézményt.

A válasz erre egyszerűen lehetne csak annyi, hogy gyakran fordult ez elő, nagy számban szabadították fel az urak rabszolgáikat. Ennél azonban jóval összetettebb ennek magyarázata. Először is a téma kutatóinak álláspontjai is nagyban eltérnek sokszor. Ennek oka abban gyökerezik, hogy a mai napig nem tudunk, sőt pontos számadatokat soha nem is fogunk tudni, sem a rabszolgák arányáról a társadalomban, sem, hogy mekkora számban történtek

¹⁶¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁶² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁶³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁶⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁶⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁶⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁶⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁶⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁶⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

felszabadítások. Azonban történelmileg bizonyított tény, az *Augustus* korában tömeges mértékeket öltő rabszolgafelszabadítások, és azok politikai veszélye a társadalomra, mivel ezek oly méreteket öltöttek, hogy félt volt a rabszolgaállomány drasztikus csökkenése és a nagyvárosi proletariátus tömegeinek további duzzadása.¹⁷⁰

Ezt a tendenciát csökkenető korlátozás volt a már korábban említett *lex Aelia Sentia*, valamint a végrendeleti felszabadításokat korlátozó, *lex Fufia Caninia*.¹⁷¹

Ezt megértve, azonban még mindig ott lebeg a kérdés, miért engedték szabadon saját kényelmes tulajdonukból az urak a rabszolgáikat. Ennek okai gazdasági, illetve emberi tényezők között keresendők.¹⁷² Egyrészt a rabszolgák könnyebben belenyugodtak sorsukba a szabadság reményében, kevésbé szőttek másféle terveket annak elérése céljából, másrészt ez a remény jobb munkateljesítményre készítette őket és engedelmes magatartásra uruk felé.¹⁷³ De gyakran fordult elő, hogy hű szolgálkat jutalomból, ajándékozták meg szabadsággal,¹⁷⁴ hiszen bár jogilag dolognak tekintették szolgálkat és a társadalom velejárójának a köztük lévő különbséget, nem volt érzelmeiktől mentes az úr és szolgálja kapcsolata, gyakran alakultak ki baráti, szerelmi viszonyok ilyen helyzetekből. Gyakran megtörténhetett, hogy kettejük között vérségi kapcsolat is fennállt, például, ha rabnőjétől született gyermeke.¹⁷⁵ De a hiúság, illetve a presztízskérdés is gyakran szerepet játszott, ugyanis a rómaiak fontosnak tartották, hogy haláluk után a felszabadítottainak népes serege kísérje korábbi urukat utolsó útján.¹⁷⁶

5. *Felszabadítottak*

Előzőekben a felszabadítás kapcsán, megismertük annak módjait és okait, de eredményéről még keveset szóltam. Érintőlegesen már volt szó a felszabadítottak helyzetéről, azonban mint fentebb láthattuk, igencsak tömeges jelenség volt, hogy az emberek a *libertii* elnevezéssel éltek életüket. Vizsgáljuk hát meg kicsit tüzetesebben is társadalmi, illetve jogi helyzetüket.

A felszabadítás ellenére, ugyanis szabadságuk több szempontból korlátozott volt, jogképességük korlátozott volt, mind közjogi, mind magánjogi értelemben.¹⁷⁷ Előbbire példaként a politikai jogokból való egyfajta kirekesztettsége ad jellemzést, csak aktív választójoggal rendelkezhetett, míg az utóbbira a *senatori* rangú személlyel való házasságkötés

¹⁷⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁷¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁷² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁷³ Takács Levente – Gacsai Dóra: i. m. 64 o.

¹⁷⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁷⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁷⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁷⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

tiltása példázza jogképességeik korlátozását.¹⁷⁸ Ezek a korlátozások, azonban az idő előre haladtával megengyhülnek, és a császárkorban ezek a különbségek szinte el is tűnnek szabad és felszabadítottak között.¹⁷⁹ A *libertinusok* helyzetét és szabadságának korlátozását, azonban a *ius patronatus* határozta meg legnagyobb mértékben.¹⁸⁰

Ius patronatus alatt a felszabadított és az őt felszabadító korábbi ura, mint *patronus* közötti függőségi viszonyt érthetjük.¹⁸¹ Ugyanis a *manumissio* tényével jogilag nem szakad el egymástól ez a két fél, mivel a felszabadítás során tett hűségeskü továbbra is egyfajta függőségi viszonyt tart fenn közöttük.¹⁸² Ez a viszony pedig, csak a *libertinus* halálával fog megszűnni, de meg kell jegyezni, hogy a *patronus* oldalán, addig ez örököseire át száll.¹⁸³

Ez a különös családjogi jellegű kötelezettség túlnyomóan a *patronus* javára biztosít előnyöket, de egyfajta biztonságot is teremt a *libertinus* javára.¹⁸⁴ A *ius patronatus* alapján, a felszabadított a *patronusa* nevét viselte továbbiakban, és a neki való engedelmességen túl, ingyenesen volt köteles kezelni annak vagyonát, ellátni bizonyos ügyeit, valamint különböző munkákra, szolgálatokra is kötelezhették.¹⁸⁵ A *patronus* és a *libertinus* egymásnak védelmet voltak kötelezőek nyújtani, és az elszegényedett vagy ínségben szenvedő másik felet eltartani voltak kötelesek.¹⁸⁶ Ezeken túl a *patronus* végrendelet hiányában törvényes öröklési jog illeti *libertinusa* után, míg emellett gyámság illeti meg a serdületlen, nőnemű felszabadított felett.¹⁸⁷

¹⁷⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁷⁹ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i. m.

¹⁸⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁸¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁸² Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁸³ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹⁸⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁸⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 217 o.

¹⁸⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁸⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

III. Rabszolgák személyállapota

1. A személyállapot ellentmondása

Elsőre furcsán hathat, hogy bár a dolgozat témája a római rabszolgák személyállapota, mégiscsak most, a dolgozat vége felé közeledve foglalkozok vele kifejezetten.

Ennek leginkább két oka volt nézőpontom szerint, az egyik, miszerint fontosnak tartottam elhelyezni először a témát, mind időben, mind helyben, valamint bemutatni a gondolatmenet megértéséhez szükséges jogi fogalmakat, amelyek ismerete nélkül nehézkes lenne annak megértése. A másik ok pedig abban rejlik, hogy a római jog szerint:

„A személyek jogának főfelosztása az, hogy az emberek vagy szabadok vagy rabszolgák.”¹⁸⁸. Ez a jogtétel annyira jelentős a római jog szempontjából, hogy *Iustinianus* császár *Institutioinak* mindjárt az elején ezt olvashatjuk a személyi jogról. Ez azért hatalmas jelentőségű, mivel a korábban áttekintett jogtörténeti fejlődés, a jog folyamatos humanizálódása, a keresztény tanítások hatása és a rabszolgák tényleges helyzetének javulása ellenére, mindvégig fenntartotta a római jog a rabszolgaság intézményét.

Ennek következménye, hogy a mai modern jogrendektől eltérően, a római jog nem garantált mindenkinek egyaránt azonos és egyenlő jogképességet, hanem a három status megléte alapján megkülönböztetett embereket, a teljes jogképességgel rendelkezéstől, különböző tényezők miatt, a jogképesség teljes nélkülözéséig.

A legnagyobb különbséget pedig, a szabadság megléte adta az emberek között, ugyanis a szabadsággal nem rendelkező emberek jogilag dolognak minősülnek, nem jogalanyok. Tehát a rabszolgák személyállapotának vizsgálata a jog ezen *summa divisioja* alapján nem lehetséges, ugyanis hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák személyállapotát, ha a jog nem ismeri el őket személynek. Hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák *statusát*, ha az első *status*, a *libertatis* hiánya miatt, ezen állapotok egymásra épülése, vagyis a további *statusok*, így a *civitas*, vagy a *familiae* vizsgálata sem lehetséges jogi szempontból, mivel pont, hogy a jog mondja ki ezek nemlétét.

Azonban érezhetjük az eddig megismertek alapján, hogy ezt a kérdést nem zárhatjuk le ilyen egyszerűen, a fentebb leírt példákat, történeteket és fejlődéstörténetet olvasva és átgondolva nem jelenthetjük ki ilyen egyszerűen, hogy azok az emberek, nem voltak emberek. Nem jelenthetjük ki olyan egyértelműen, hogy valamilyen szinten nem lehet mégis értelmezni ezeket a *statusokat* a rabszolgák esetében. Ugyanis bár dolognak minősítették a rabszolgákat,

¹⁸⁸ Iustinianus Császár *Institutiói* négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

emberi mivoltukat, azonban mégis elismerték. Ebből kiindulva pedig, véleményem szerint bár, *de iure*, jogtárgynak minősítették őket, *de facto* mégis értelmezhetjük jogképességüket.

Ezzel a gondolattal természetesen nem én játszottam el először és nem is egyedi elgondolás, hiszen már rengetegen foglalkoztak vele, körüljárva ennek a mondhatni anomáliának a kérdéskörét. Most megpróbálok a már korábbi, igen széles időspektrumban dolgozó történészek, jogászok, szociológusok gondolatain gyarapodva, az ő meglátásaik, a történelmi tények és a saját tudásom alapján néhány olyan esetet hozni a rabszolgák életéből, ahol jogképességük hiánya ellenére, *quasi* alanyai voltak a jognak, vagy pedig cselekvőképesnek ismerték el őket, ami kissé ellentmondásosnak tűnhet jogképesség hiányában. Vagy akár mondhatnánk, hogy ők egyszerre voltak jogalanyok és jogtárgyak is.

2. *A ius commercii és a peculium kérdésköre*

Mindezek fényében vizsgáljuk meg tüzetesebben először is a vagyoni jogi képesség kérdéskörét, összehasonlítva egy átlagos római *pater familias*nak, az ő serdült, még meg nem házasodott fiának és a család rabszolgájának jogait. A *ius commercii*, mint a szabad római polgárok vagyoni jogi képessége adott alapot a különböző tulajdonszerzési és kötelmi ügyletek megkötéséhez.

Így tételizzunk fel egy egyszerű szituációt, és képzeljük bele magunkat mind a három szereplő helyzetébe, miközben vásárolnak a fórumon. Tegyük fel, hogy a családapá, a földművelésből élő szerény, de saját földtulajdonnal rendelkező római polgár kora reggel kimegy a piacra, hogy haszonállatot vásároljon a földeken való munkához. Talál is egy megfelelő ökröt igavontatáshoz, megegyeznek a vételárban és a megfelelő jelképes eljárásnak eleget téve, megtörténik az adásvétel. Később a fia is útba ejti a fórumot, éppen sorozáshoz közeli korban van már, így apja engedélyével és utasítására megy, hogy katonai felszerelést vásároljon magának a következő háborúra készülve. Miután megtalálja a rá illő sodronyíngot és egy kézhez álló *gladius*, ő is megvásárolja a maga felszerelését. Mindkettőjük előtt, azonban már hajnalban a ház rabszolgája is itt járt és megvette az aznapi étekhez való alapanyagokat. Ruhája egyszerű tunika volt, nem különbözött a többi polgárétól, de sebei, testtartása és viselkedése elárulták, hogy rabszolga, ugyanúgy, mint a legtöbb ilyenkor vásárló esetében is. Mégsem érdekelte ez az árusokat, ugyanúgy megalkudtak az árban és az árban és ugyanúgy megtörtént az adásvétel, jogügylet jött létre kettejük között is.

Azt a groteszk lehetőséget pedig már nem is fejtegetem, hogy akár a rabszolgát is küldhették volna, hogy vegyen egy másik rabszolgát, hiszen erre is sor került nemegyszer.

Feltehetjük a kérdést, hogyan történhetett mindez, hiszen egy rabszolga, egy tárgy, ugyanúgy tudott vásárolni a kereskedőnél, mint a szabad polgárok, minden különbség nélkül.

Nézzük, milyen választ ad erre a római jog. Az egyértelmű, hogy a családapá, mint szabad római polgár vagyonának tulajdonosa, amit felhasználhat kedve szerint és az is életszerű, hogy az ő szabad fia is saját jogán vásárolhat apja pénzéből, azonban rabszolgájuk is vásárolt az apa vagyonából. Először is válasszuk el kétfelé a gondolatmenetet, a cselekvőképesség és a vagyoni jogi képesség mentén. Ez az ellentmondásos helyzet nagyon jól példázza, hogy egy rabszolga is lehet cselekvőképességű, hiszen az áruk megvételekor elengedhetetlen tulajdonjog megszerzésének képessége és ne higgyük azt, hogy csak ilyen apró esetekben jártak el uraik helyett szolgálk. Távolági kereskedelmet folytathattak, egész boltoknak, üzemeknek földbirtokoknak lehettek intézői. Miközben a rabszolgák saját cselekedeteivel szerezhettek uraiknak jogokat, vagy akár követeléseket is. Továbbá meg kell jegyezni, hogy nem véletlenül egy hatalom alatti családtag szerepelt az előző történetben harmadik szereplőként, ugyanis hiába volt a fiú szabad római polgár cselekvőképesség szempontjából ugyanabba a kategóriába tartozott, ebben az esetben, mint a rabszolga. Minden szerzése a családfőnek volt beszámítható, így többek között ez is, mindaddig amíg családi jogilag önálló nem lett.

Ez a sajátos szemlélet és jogi megoldás igencsak jellemző a római jogra, de egyben jól példázza a rabszolgák jogalanyiségének *quasi* létét, a cselekvőképesség elismerése által.

Most pedig nézzük a másik oldalát ennek a példázatnak, a vagyoni jogi oldalt.

Bár a rabszolgák *commercium* képtelenek voltak, mégis uruk engedélyével, és gyakran juttatásával rendelkezettek különvagyonnal, *peculium*mal. Hasonlóan az előzőekhez, a *pater familias* hatalma alá tartozó családtagok, nem rendelkeztek, ilyen különvagyonnal, csak ha elkülönített számukra a családfő. A *peculium* felett *quasi* rendelkezettek, azzal gazdálkodva jognyilatkozatokat tehettek, szerződéseket köthettek. Ennek a *peculium*nak, nagy szerepe volt a rabszolgák saját maguk megváltásában, mivel ezt gyakran pénz ellenében teheték, ez volt az úgynevezett, *pretium libertatis*, amit ilyen módon saját maguk a vagyonukkal gazdálkodva tudtak előteremteni.¹⁸⁹ Főszabály szerint a családapá ezek fölött a különvagyonok felett rendelkezhetett, az ő vagyonának számított, belőlük jogosítva volt, azonban kötelezettségek nem terhelték, csak a hatalomalattit. Azonban a *praetori* joggyakorlat, kialakította az úgynevezett járulékos kereseteket, mivel úgy tartották méltányosnak, hogy a hatalomalattiak szerződéseiből kifolyólag, a rabszolga tartó is perelhető legyen bizonyos esetekben.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁹⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 407 o.

Ebből megint csak fontos következtetést tudunk levonni, ugyanis megint azt látjuk, hogy egy jogokkal nem rendelkező rabszolga, vagyonnal rendelkezik, *ergo quasi* vagyoni jogi jogképességgel van felruházva gazdája akaratából. Továbbá az is árulkodó erről a különvagyonról, hogy felszabadítás után, külön visszavonás nélkül ajándékképpen, a felszabadított tulajdona lesz, ettől kezdve már hivatalosan is.¹⁹¹

Fel kell tennünk azonban a kérdést, a rabszolga önnön jogalanyiságából nyeri mindezen vagyoni jogi képességeket, vagy pedig az ura származtatja rá ezeket? Kiábrándítónak hathat, de a rabszolga viszonya csak gazdája tekintetében értelmezhető. Ezekben az esetekben nem saját maga aktív jogalanyiságát látjuk megvalósulni, hanem Farkas Lajos szavaival élve: „a rabszolga actualitásán látszó jogi fény nem önálló forrásból eredett, hanem csak az úr jogi alanyiságának visszaverődése.”¹⁹² Sokkal inkább az urának jogképességét látjuk tükröződni rajta, akárcsak ahogy a Nap fénye visszatükröződik a Holdról. Így mindezek ellenére nem állítható, hogy értelmezhető lenne vagyoni jogi szempontból a rabszolga személyállapota, vagy önálló jogképessége.

3. *A contubernium kérdésköre*

Most pedig vizsgáljuk meg a másik határmezsgyét, a családi és házassági viszonyokat. Azon belül is a sokszor vizsgált esetkör, a házasság, illetve az élettársi kapcsolat kérdését. A szabad római polgárokat illette meg, a családi jogképesség, a *ius conubii*, ez képességet és egyben feltételt jelentett, az e joggal rendelkezőknek, az érvényes házasság megkötéséhez. A rabszolgáknak megint csak hangsúlyozva, hogy szabadság hiányában polgárjogi, így családi jogképességük nem lehetett, azonban nem mehetünk el az életközösség elismerésének kérdésköre mellett, amit hasonlóan szabályozott a római jog, mint a modern bejegyzett élettársi kapcsolatot, de persze több eltéréssel is. Ezt a fennálló élethelyzetet ugyanis a rabszolgák esetében is elismerték és külön jogi fogalommal illették. Úgy maradt ránk, mint a *contubernium*, vagyis a különmű rabszolgáknak egymással fenntartott élettársi kapcsolata. Ezt *connubium* képességük hiányában, nem minősítették házasságnak, azonban, pusztán tényként elismerték az adott élethelyzetüket.¹⁹³ Ha először etimológiai szempontból vizsgáljuk, a *contubernium*, ha katonák vagy haszonállatok esetében használták együttélést jelentett, de ebben az értelemben quasi házassági viszonnak értelmezzük rabszolgák, vagy egy szabad és

¹⁹¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁹² Dr. Farkas Lajos: i. m. 133 o.

¹⁹³ Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: i. m. 40 o.

egy rabszolga között.¹⁹⁴ Legálisan házasodni vagy családot alapítani, azonban leheltelen volt egy rabszolga számára a római jog szerint, sőt az általános családjogi értelmezések, mint az apa-fiú vérségi kötelék is értelmezhetetlen volt.¹⁹⁵ Gondoljunk csak a „*Quem patrem, qui servos est*” példájára, egy tényleges rabszolga család jogilag csak annyira tartozott össze, mint az egymást még akár sohase látott szolgatársaik. Olyannyira volt embertelelen ez a szabályozás, hogy az egyetlen kapcsolat, ami a rabszolgák között létezett az az anya-gyerek kapcsolat volt, de ez is csak abban az értelemben véve, hogy az újszülött gyerek is a rabszolgatartó vagyonát gyarapította ezáltal.¹⁹⁶ Azonban, ami megint csak a rabszolgák meghasonlott szabályozását mutatja, ha *manumissio* által felszabadították mondjuk az előbb példának hozott anyát és fiát, az eddig csak tényként létező, ám jogilag el nem ismert vérségi kapcsolat, már jog általi köteléket is fog jelenteni.¹⁹⁷ Érvényesülni fognak a különböző családi jogi viszonyok, anya és gyereke között. Sőt tovább menve, bár ez groteszk példa, de nem házasodhatnak össze felszabadításuk után anya és fia, mint szabad polgárok, mivel a római jog abszolút házassági akadálnak tartotta az egyenesági leszármazást.¹⁹⁸ Ezeken végig tekintve láthatjuk, hogy ez a látszólagos jogi elismerés, megint csak egy olyan szabályozási területe a római jognak, ami elismeri a rabszolga emberi mivoltát, azonban szándékosan megkülönbözteti a többi szabad embertársától.

4. A rabszolga fogalma

Már rengeteg szó esett eddig a rabszolgákról, vizsgáltuk őket történelmi, szociális és többféle jogi szempontból is, azonban mint fogalom, mint egy egységes definíció alá besorolt, leíró fogalom nem lett meghatározva eddig a dolgozat során. Többféle néven és leírással tüntettem fel eddig őket, de most nézzük meg, hogyan jelenik meg a rabszolga fogalma a római jogban. Majd múltat és jelent egymáshoz közelítve vizsgáljuk meg, hogyan szabályozták az antik és a modern korban ezt, hátha ennek egymás mellé állítása segít annak megválaszolásában, mennyire alanya, vagy inkább tárgya a jognak a rabszolga. „A rabszolgaság pedig a *ius gentium* intézménye, mely által valaki más hatalmának vettetik

¹⁹⁴ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-contubernium article-
<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-1803#acrefore-9780199381135-e-1803>

¹⁹⁵ Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law 485. o. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3, Historical Reflections Réflexions Historiques. 1988.

¹⁹⁶ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-contubernium article

¹⁹⁷ Keith R. Bradley: i. m. 486. o.

¹⁹⁸ Keith R. Bradley: u. o.

alá a természet ellenére.”¹⁹⁹ Elemezzük a talán leginkább hitelesnek mondható forrást, a *Iustinianusi Institutiók*ban szereplő rabszolgaság intézményét leíró definíciót részletesebben. Árulkodó, hogy nem, mint egyénre utalva nevezi meg a rabszolgákat, hanem mint rabszolgaság hivatkozik rájuk, ezzel is inkább a tárgyi mivoltukat kiemelve. A *ius gentium* intézmények való hivatkozás is érdekes téma, de egy másik irányba és igen messzire vezet úgy, mint honnan származik a rabszolgaság, mi volt előbb a rabszolga, vagy a jog, etc. Ellentétben a más hatalmának vettetik alá már sokkal lényegesebb megállapítás témánk szempontjából, ugyanis ez adja a rabszolgaság lényegét, mivel más hatalma alatt van, ura gyakorol felette tulajdonosi hatalmat. Kiegészítésként pedig hozzá toldja, hogy mindez a természet ellenére létrejött állapot, mindezzel utalva a rabszolgák emberségtől való megfosztásának lehetetlenségére és arra, hogy az ember eredendően szabad.²⁰⁰

Talán jobban átérzhetjük ezt a gondolatot egy *Ciceron*nak írt levél olvasása közben: „Még a rabszolgáknak is megvan a szabadságuk ahhoz, hogy reményt, félelmet, örömet, vagy szomorúságot érezzenek saját maguk sugallatára és ne valaki máséra.”²⁰¹

Láthatjuk, hogy nem túl kimerítően, részletekbe menően definiálta ez a szabályozás a rabszolgákat, hiszen lényegi elemként csak azt az állapotot rögzíti, miszerint más hatalma alá tartozik. Azonban tovább nem részletezi, valószínűleg a rabszolgák kimeríthetetlenül sokféle körülményeire tekintettel, csak a közöttük lévő viszony magját, a hatalom jellegét emeli ki.

Hasonlóan definiálta a rabszolgaságot Orlando Patterson, aki folyamatos és erőszakos hatalomnak nevezi a rabszolgaságot elidegenített és megbecstelenített emberek felett.²⁰² Igaz ő más kontextusban vizsgálta a témát és ezt a hatalmat más aspektusból közelítette meg, mivel a hatalom jellegét ebben az esetben elkülönítette a tulajdonjogtól, arra hivatkozva, hogy egyes kultúrákban a feleség vagy a gyerekek a mai napig tulajdonnak számítanak, anélkül, hogy rabszolgák lennének.²⁰³ A rabszolgai állapotot (*social death*) szociális, közösségi halálnak nevezte, ami igencsak találó mind a modern, mind a római kori rabszolgaságra nézve. Gondoljunk csak a kicsivel fentebb vizsgált családjogi kérdésre, ahol a rabszolgának a saját családjával sem lehetett szociális kapcsolata, viszonya, amíg nem rendelkezik a szabadság állapotával, de esetleges felszabadítása után, mondhatni feltámadnak ezek a szociális kapcsolatok és közösségileg is élőknek, elismert személynek fog számítani.

¹⁹⁹ Iustinianus Császár Institutiói négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

²⁰⁰ Keith R. Bradley: i. m. 485. o.

²⁰¹ Keith R. Bradley: u. o.

²⁰² Orlando Patterson: *Slavery and Social Death. A Comparative Study*, With a New Preface. 2018.

²⁰³ P. Franklin *The Journal of Negro History* 212. o. Vol. 68, No. 2 1983. Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson.

Mindezek után pedig vizsgáljuk meg a jelenlegi szabályozását, illetve fogalmát a rabszolgának. A mai modern jogi közegben egy nemzetközi egyezmény, 1926. évi *Rabszolgaság egyezmény* irányadó számunkra, amit Magyarországon is kihirdettek és így fogalmaz: „A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.”²⁰⁴ Itt már egy előre lépést látunk, abból a szempontból, hogy kiemeli az egyént, mint alanyt, aki felett tulajdonjogot, vagy egyéb ahhoz hasonló módon hatalmat gyakorolnak. A tulajdonjogi megközelítésre a minél szélesebb körű szabályozás miatt van szükség, ugyanis, ha részletekbe menően szabályoznának, csökkenhetne egy tágabb fogalom által a nyújtott jogvédelem lehetősége.²⁰⁵ Hiszen ez a nemzetközi egyezmény a rabszolgaság tilalmazása végett lett létrehozva. Ha azt mondanánk erre mi szükség lehet, ma már nem aktuális a rabszolgaság tilalmazásának kérdése, hatalmasat tévednénk, amit a következő cím alatt ki is fejtek bővebben.

Mindezeket végig tekintve láthatjuk, hogy nem véletlenül mindig a tulajdonból kiindulva szabályozták a rabszolgaságot, akkor is, ha éppen elismerik a létét és akkor is, amikor tiltják. Ha azt vizsgáljuk, mi a rabszolga, nézzük a jog kijelentéseit és álláspontját tisztán, minden körülmény és egyéb tévútra vivő tényező nélkül. Amennyiben ezt megteesszük ezt a két, előbb tárgyalt fogalmat láthatjuk magunk előtt, amik minden esetben a dolgokhoz hasonlóan szabályozzák a rabszolgákat. Ezt látva bármennyire is esik nehezünkre, nem láthatjuk másképpen a rabszolgákat, mint dolgokat, amik fölött valaki tulajdonjoggal rendelkezik, ezzel hatalma alatt tartva őket. A hatalom alatt tartása egy dolognak, pedig igen tág mozgásteret enged a tulajdonosnak, így azt is, hogy egy élő emberrel, jogtárgyként bánjon.

Kedve szerint dolgoztathatja, eladhatja, utasíthatja, vagy akár meg is ölheti. Azonban itt jön a jog újra képbe, ugyanis emberségesnek tud mutatkozni a legemberségtelenebb körülmények között is, amikor gátat vet a féktelen uralomnak és megtiltja a kegyetlenkedést és ok nélkül való bántalmazást és még sorolhatnám mi mindent. Végso soron nem a jog volt kegyetlen, csak a korszellemnek megfelelő, inkább azok voltak embertelenek, akik másokkal tárgyként bántak.

Azonban, hogy ne csak egy ilyen lelembozo megállapítás legyen a végkifejlett, az eddigi kutatásaim alapján bátorkodnék egy saját rabszolga fogalmat alkotni a római jog rendszerén belül: A rabszolgaság/rabszolga pedig olyan emberi hatalom által létrehozott és törvény által

²⁰⁴ 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről. I. cikk

²⁰⁵ Gyurácz Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése 25. o. Budapest. 2019.

elismert állapota egyes személyeknek, amelybe emberi mivolta ellenére kerülhet és ezáltal tárgyakkal egyazon besorolás alá esve, más tulajdonának minősül.

5. Modern kori rabszolgaság

Minthogy előzőekben utaltam, rá vegyünk egy utolsó témát még végül terítékre és tegyünk egy kis kitekintést a rabszolgaság mai helyzetére. Azt hihetnénk, hogy az ókorral lezárult a rabszolgatartás kora, azonban ez korántsem igaz. A középkorban és az újkorban továbbra is létezett, gondoljunk csak a Római Birodalom tovább élesére, vagy a gyarmatosítás kori intézményes rabszolgatartásra. De az ipari forradalom alatti könyörtelen körülmények között robotló gyári munkások sem állnak messze a rabszolgaságtól.

De mi a helyzet a jelenkori állapottal? Előre bocsátom, hogy a következők fényében sem fog olyan elavult témának látszani a római jog eddig tárgyalt része és mindjárt aktuálisabbnak fog tűnni a téma számunkra.

Elsősorban meg kell állapítani, hogy „a történeti és a modern kori rabszolgaság közötti legkézenfekvőbb különbség az, hogy ez utóbbit már nemzetközi egyezmények tiltják.”²⁰⁶

A rabszolga egyezmény expanzív definíciója tökéletesen alkalmazkodik a modern rabszolgaság körülményeihez, minden olyan helyzetet lefed, ahol egy személy fölött úgy rendelkeznek, mintha dolog lenne.²⁰⁷ A lényegi elhatárolás esetlegesen más, nem rabszolgaságnak minősülő viszonytól, ha hatalom kapcsolódik a birtoklás jogához egy személy esetében.²⁰⁸ De mik ezek az egyéb viszonyok, amiktől el kell határolni a rabszolgaságot manapság? Ilyen például a kényszermunka, az adórszolgátság, a jobbágyság, kényszerházasság vagy éppen az emberkereskedelem, amik nem kevésbé elítélendő dolgok, azonban jogilag külön kategóriába sorolandóak, vagy esetleg a rabszolgaság egyes válfajainak tekinthetjük őket.²⁰⁹

Egypéldát szeretnék hozni a modern mindennapokból, ami megfelel a rabszolga fogalomnak, annak ellenére, hogy távol érezzük magunktól a létezését, pedig csak szét kell nézni a környező országokban. Egyes Észak-Afrikai országok történelmi rabszolgatartása, így Mauritánia esete, amely az utolsó ország volt, ahol eltörölték a rabszolgaságot 1998-ban.²¹⁰ Azonban 2014ben még az ország négy százaléka élt rabszolgaságban, amit 2015-re egy százalékra csökkentettek, de ez számszakilag még mindig negyvenháromezer embert jelentett.

²⁰⁶ Gyurácz Veronika: i. m. 23. o.

²⁰⁷ Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. 936. o. *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012.

²⁰⁸ Jean Allain and Robin Hickey: u. o.

²⁰⁹ Jean Allain and Robin Hickey: i. m. 937. o.

²¹⁰ Gyurácz Veronika: i. m. 39. o.

Továbbá kiemelendő, hogy etnikai háttére is van a rabszolgaságnak, hiszen a haratinok vagy más néven fekete mórók munkája a világosabb bőrű arab törzsek „kiszolgálása, ellátása”, vagyis takarítanak, főznek, építkezéseken dolgoznak, gondozzák „gazdáik” állatait.²¹¹

Érdekessége ennek a viszonyoknak, hogy rabszolgák generációk óta élnek „rabszolgatartóik” családjával és állandó kötődés alakul ki bennük gazdáik iránt, hiszen a kiterjedt család részei lesznek, így erőszak alkalmazására sincs általában szükség.²¹² Hiába hozott a mauritán kormány törvényt, amelyben bűncselekményként ismerte el az emberkereskedelmet, nincs meg a politikai akarat a rabszolgaság tényleges felszámolására, hiszen a rabszolgatartók nem érzik ezt bűncselekménynek, sőt annyira magáikénak érzik szolgálkat, hogy felszabadításukért kárpótlást is kérnének.²¹³ Fontos előrelépés volt azonban még, hogy 2015-ben törvényben került elismerésre, hogy a rabszolgaság emberiség elleni bűncselekmény, melynek elkövetése húsz év börtönbüntetéssel jár.²¹⁴ Ám az emberjogi szervezetek reményeivel szemben ez a törvény nem sok változást hozott Mauritánia mindennapi életébe.

Eddig egyetlen rabszolgatartót ítélték el az országban, miután két fiú, elmenekült tőle, s az SOS Rabszolgák Mauritániában szervezet bíróságra vitte az ügyüket²¹⁵. Az eljárás végül mindössze két éves börtönbüntetésre ítélte az elkövetőt, aki négy hónap letöltött büntetés után óvadék ellenében szabadult, majd a fellebbezés ellenére az ügy azóta sem folytatódott.²¹⁶

Kísértetiesen hasonlónak találom ezt az állapotot a római kori felfogáshoz, mindössze talán annyi különbséget szeretnék megjegyezni, hogy a rómaiak nem etnikai alapon különböztették meg a rabszolgáikat. Valamint persze az égbekiáltó különbség, hogy Mauritániai törvényhozás tiltja a rabszolgaságot és büntetni rendeli. Azonban úgy tűnik a társadalom nem akarja ezt elfogadni és még nem áll készen erre.

²¹¹ Gyurácz Veronika: i. m. 40. o.

²¹² Gyurácz Veronika: u. o.

²¹³ Gyurácz Veronika: u. o.

²¹⁴ Gyurácz Veronika: u. o.

²¹⁵ Gyurácz Veronika: i. m. 41. o.

²¹⁶ Gyurácz Veronika: u. o.

Összegzés

A dolgozat végére érve, remélem kellően sokoldalú áttekintést kaptunk a római rabszolgák, valós, illetve jogi helyzetével kapcsolatban. Megpróbáltam, a rabszolgák témakörét, a lehető legtöbb oldalról körül járni, így a történetüktől kezdve, a korral folyamatosan változó szabályzásukon át, ennek megfelelően tényleges helyzetük változásáig.

Érdekes, hogy római jog személyekre vonatkozó részeit áttekintve, mennyire tűnhet ellentmondásosnak a mai ember számára, és hogyan szabályozták maguk a rómaiak is, sokszor kissé meghasonlottan a rabszolgák helyzetét. Bár a Római Birodalom végnapjaiban is, sőt a római jog tovább élése után is, mindvégig elfogadott volt, hogy embereket, tárgyaknak tekintsenek, ezzel teljesen kizárják őket az emberségükből fakadó méltóság és jog általi megilletettségéből. Ez az ambivalens állapot, igen sok embert foglalkoztatott már előttem is és ezután is nagy figyelem fog felé irányulni, hogyan lehet egy személy, jogilag elismerten tárgy, miközben emberi természetétől megfoszthatatlan. Azonban eme jogtárgyi mivoltuk ellenére, igyekeztem felvázolni azt a történelem előrehaladtával, folyamatosan megvalósuló tendenciát, hogyan lett soruk egyre kedvezőbb, ezt hogyan szabályozták, és hogyan ismerték el szép lassan valamilyen szinten mégiscsak embereknek, különféle jogokat juttatva nekik. Nem elfelejtve, azt a tényt is, hogy átjárható volt a rabszolgai állapot, nem volt örökrabság, ugyanis elnyerhették a szabadságot és mint láttuk, igen sokan fel is lettek szabadítva a rabszolgaságból. Ezt azonban mégis beárnyékolja a tudat, hogy sajnos az emberiség még nem tart ott és sajnos lehet soha nem is fog, hogy ne létezzen ilyen szintű elnyomás emberek között. És itt nem kell rendszerszintű hagyományként gondolni rá, mint Mauritánia esetében, elég csak szét néznünk magunk körül és meglátnunk, milyen körülmények között élnek egyes embertársaink.

Irodalomjegyzék

1. 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről.
2. Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Alexandra Kiadó, 2004.
3. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római Magánjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest- Pécs, 2013
4. Besenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, 2003.
5. Borhy László: Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest, 2003
6. Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? Múlt-kor Történelmi Magazin
7. Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: Alapfogalmak a római magánjog köréből. Pécs, 2014
8. Dr. Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. Erdélyi Múzeum. 1880. VII. évfolyam 1.szám
9. Fik Meijer: Gladiátorok. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009
10. Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. OFI. 2016.
11. Gyurácz Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése. Budapest, 2019
12. Ifj. Mészöly Gedeon fordította: Iustinianus Császár Intézményei négy könyvben. Budapest, 1939
13. Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012.
14. Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law in *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3, Historical Reflections Reflexions Historiques. 1988.
15. Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences
16. Orlando Patterson: Slavery and Social Death. A Comparative Study, With a New Preface. 2018
17. P. Franklin *The Journal of Negro History* Vol. 68, No. 2 1983. Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson
18. Szabó Béla: Civis Romanus. A római társadalom jogi kategóriái. Rubicon
19. Takács Levente – Gacsál Dóra- A római rabszolgaság. Korall 63. 2016.
20. Zlinszky János: Ius Privatum, A római magánjog története. Osiris Kiadó. 1998